

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav bohemistických studií

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Ekaterina Serova

Publicistika sklonku totality
(na materiálu Rudého práva z r. 1989)

Publicism of the last period of the
totalitarianism
(Rudé právo in 1989)

Poděkování

Ráda bych touto cestou vyjádřila své poděkování PhDr. Jiřímu Pešíčkovi za jeho cenné připomínky, trpělivost a ochotu při vedení mé bakalářské práce.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 28. 06. 2012

Ekaterina Serova

Abstrakt

Publicistika sklonku totality (na materiálu Rudého práva z r. 1989)

Práce si vzala za téma odraz převratného roku 1989 na stránkách Rudého práva, deníku Ústředního výboru KSČ. Sleduje zejména publicistické reakce na klíčové události onoho roku (Palachův týden v lednu 1989, petice Několik vět z června 1989, protirežimní demonstrace kolem 21. srpna a 28. října 1989, dny listopadového převratu a události před prezidentskými volbami 29. prosince 1989). Vlastnímu pojednání o daném tématu předchází stručný přehled politického vývoje Československa od uchopení absolutní moci komunistickou stranou do sklonku roku 1988, do okamžiku prvního povoleného veřejného vystoupení opozičních aktivit v rámci Dne lidských práv. Vedle tematického rozboru si práce všimá také jazykové stránky výrazně ideologicky propagandistických textů poslední fáze totalitního režimu. Jako prameny jsou také využity záznamy deníkového charakteru reagující na daný úsek historie.

Klíčová slova

Rudé právo, ideologizace, přestavba, sametová revoluce, demonstrace, Komunistická strana Československa, ÚV KSČ

Abstract

Publicism of the last period of the totalitarianism (Rudé právo in 1989)

The theme of the thesis is based on political journalism of the last period of the totalitarianism in Czechoslovakia in 1989. The leading communist daily, Rudé právo 1989 is used as the main source of the analysis. The work is divided into two parts. The first part is related to the short historical review of the communism era in Czechoslovakia since the so called Victorious February in 1948 till 1988, when the first anti-government demonstrations occurred. The second part is focused on the critical historical moments in 1989 („Palach Week” in January 1989, petition “A Few Sentences” in July 1989, anti-government protests in August and October 1989, the collapse of the communism regime in November caused by the Velvet Revolution, the unanimous vote by the Federal Assembly). Meanwhile there is a following practical part. Its main purpose is interpretation and analysis of the articles in order to show examples of the ideological influence of the language.

Keywords

Cliché, ideology, critical analysis, Czechoslovakia, human rights activists

Seznam zkratk

ČSR	Československá republika
ČSSR	Československá socialistická republika
ČTK	Česká tisková kancelář
HSTD	Hlavní správa tiskové dohledu
KSČ	Komunistická strana Československa
KSSR	Komunistická strana Sovětského svazu
NF	Národní fronta
NDR	Německá demokratická republika
RP	Rudé právo
ÚV KSČ	Ústřední výbor Komunistické stran Československa

Obsah

Úvod.....	8
1. Stručný nástin politického vývoje v Československu v době totality 1948-1988	10
1.1 1948 – 1956. Únorový převrat.....	10
1.2 1956 – 1969. Liberalizace totality	11
1.3 Osm měsíců Pražského jara	14
1.4 Pozvolná restaurace totalitních poměrů. Doba normalizace.....	17
1.5 Doba „ unaveného“ totalitarismu.....	19
2. Rudé právo za doby totalitarismu	23
3. Rok 1989 na stránkách Rudého práva	25
3.1 Palachův týden. Leden 1989	25
3.2 Iniciativa Několik vět. Červen 1989.....	31
3.3 21. Výročí okupace 1968. Srpnové demonstrace	39
3.5 Sametová revoluce. Listopadový převrat 1989.....	46
Závěr	55
Seznam užívané literatury.....	57

Úvod

Hlavním cílem bakalářské práce je analýza a interpretace textů na stránkách stranického deníku Rudé právo z roku 1989. Klade si dva cíle. Zaprvé, připomenout stručně společensko-politický vývoj Československa od roku 1948, od okamžiku nástupu nové vlády v čele s Klementem Gottwaldem po únorovém převratu do sklonku roku 1988, do doby prvních výrazných projevů odporu vůči normalizaci a aktivizace disentu. Druhý cíl spočívá v historickém popisu převratného roku 1989, zejména klíčových událostí onoho roku (Palachův týden v lednu 1989, reakce na petici Několik vět z června 1989, srpnové a říjnové události kolem protirežimních demonstrací, Sametová revoluce v listopadu 1989, následující změny v ÚV KSČ a volby prvního nekomunistického prezidenta za doby totality Václava Havla). Vedle přiblížení těchto historických faktů sleduje práce odraz společensko-politické situace na stránkách deníku Rudé právo, reakce ústředního tiskového orgánu Rudé právo na osudové mezníky v politickém a společenském dění a projevy ideologie na použití příznačných jazykových prostředků.

Práce se dělí na tři části. Úvodní část má poskytnout stručný obraz doby komunistické vlády s cílem lépe pochopit společensko-politickou situaci v Československu za totality, získat jasné ponětí o vývoji opozičního společenského hnutí, které se pak stane definitivně klíčovou silou v převratném roce 1989. Informace jsem čerpala s historických studií, především z publikace Jiřího Vykoukala – *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*, která je považována za první obsáhlý přehled této problematiky v řadě českých historických prací

Druhá část práce pojednává o Rudém právu, především o profilu deníku po nástupu komunistické moci. Názorný příklad o podobě Rudého práva tohoto historického úseku podává vzpomínka zástupce hlavního redaktora Rudého práva z roku 1957, Čestmíra Císaře. Jsou zde také uvedené citáty Petra Fidelia z jeho studie *Řeč komunistické moci*, která je věnovaná sémantickému rozboru jazyka komunistické propagandy 70. a 80. let.

Třetí kapitola je stěžejní částí práce, která s použitím prvků interpretační analýzy podává historický popis roku 1989. Třetí částí je věnováno nejvíce prostoru. Jak již bylo zmíněno, těžištěm práce je přiblížení klíčových událostí zmíněného roku, které se odehrály kolem tzv. Palachova týdne, petice Několik vět, srpnových a říjnových protirežimních demonstrací a v době listopadového převratu. Faktografickým pramenem byly především historické studie, denní záznamy současníků té doby, např. chronologicky uspořádaná kniha

publicisty a bývalého rozhlasového pracovníka Miroslava Síglu – *Události totality, svobody a demokracie*. Texty Rudého práva byly použity jako hlavní zdroj informací o mediálním dění té doby. Na základě analýzy jednotlivých článků lze přesvědčivě pozorovat reakce vládní moci na probíhající politické a společenské změny, převratné momenty onoho roku.

1. Stručný nástin politického vývoje v Československu v době totality 1948-1988

1.1 1948 – 1956. Únorový převrat

„Právě se vracím z Hradu. Dnes ráno jsem podal návrh na přijetí demise ministrů, kteří odstoupili dne 20. února. Současně jsem odevzdal prezidentu republiky dr. E. Benešovi seznam osob, kterými má být vláda doplněna a rekonstruována. Mohu vám sdělit, že pan prezident všechny mé návrhy tak, jak jsem je podal, přijal. ...My, soudružky a soudruzi, jsme prezidentu republiky vděční, že dovedl respektovat vůli i přání lidu i ve věci, která mu byla velmi těžka.“¹

Takto zazněla osudová slova Klementa Gottwalda, premiéra ČSR 25. února 1948 před stotisícovým davem shromážděným na pražském Václavském náměstí. Tento den a vlastně už řada dní předtím, od 17. až 25. února, vešly do dějin Československa jako tzv. Vítězný únor 1948. V průběhu několika dní tak došlo v ČSR k mocenskému zvratu, k přechodu od demokratického systému k systému totalitárnímu. Demokratické tradice I. republiky za prezidentství T.G. Masaryka a E. Beneše, tvrdě limitované už v bezprostředně poválečném třiletí, byly vystřídány režimem s absolutní nadvládou jedné strany plně podřízené tvořícímu se východnímu bloku pod taktovkou Stalínova Sovětského svazu. Ve skutečnosti se události února 1948 setkaly se souhlasem a podporou značné části obyvatelstva, té, která se plně postavila na stranu lidově demokratické ČSR a zapojila své síly do vybudování socialistické společnosti.

Do čela tzv. Národní fronty se po únorových událostech postavila Komunistická strana Československa (KSČ). Do NF po nuceném sloučení sociálně-demokratické strany s KSČ byly připuštěny z politických stran už jen dvě „obrozené“, tj. zbavené aktivních oponentů komunistů - Československá strana lidová a Československá strana socialistická, které samozřejmě nepředstavovaly politickou opozici, ale byly poslušnými satelity komunistů. Tímto způsobem se mělo dát najevo, že zde není systém jedné všeobjímající strany, že tu zůstává forma jistého pluralismu.

První roky po únorovém politickém převratu se odehrávaly na základě teorie o zostřování třídního boje s postupujícím úsilím o vybudování socialismu ve znamení silných represí vůči skutečným a zejména domnělým nepřátelům nového režimu, masové

¹ Rudé právo. *Projev Klementa Gottwalda*. RP, 1948, č. 48.

nezákonnosti, táborů nucených prací, likvidace principů občanské společnosti, čistek na vysokých školách, propouštění ze zaměstnání, z armády, československá společnost tak byla tvrdě a nemilosrdně manipulována. Tisíce občanů ztratily volební právo. Reakcí na společensko-politické změny byla vlna emigrace občanů, kteří nesouhlasili s novým politickým režimem. Všechny společenské organizace podle nových řízení směly působit pouze v rámci Národní fronty. Česká a slovenská mediální scéna - tisk, rozhlas a od roku 1953 i televize byla pod naprostým dohledem komunistické vládní moci, což vedlo k totálnímu usměrnění celé veřejné sféry. Tiskový odbor Ústředního výboru KSČ zakázal dovoz „nepřátelského“ zahraničního tisku.

Novou ústavou, která byla přijata 9. května 1948, bylo Československo prohlášeno za lidově demokratickou republiku. Edvard Beneš odmítl novou ústavu podepsat a bezprostředně nato abdikoval na funkci prezidenta. Jediným kandidátem nástupnictví se stal Klement Gottwald, který byl také jednomyslně zvolen 14. června. Do Strakovy akademie nastoupila nová vláda v čele s Antonínem Zápotockým.

Stupeň manipulace a zastrasování společnosti dosahoval v prvních pěti letech komunistického režimu svého maxima. Veškerá aktivita, která by mohla jakkoliv narušovat nebo ohrožovat monopolní mocenskou pozici KSČ, byla nemilosrdně potírána. Společnost pod dohledem komunistické strany se přes vnější četné projevy oddanosti režimu proměňovala v pasivní masu, což v zásadě záměrům režimu navzdory jeho propagandě vyhovovalo. Ani řada zásadních obtíží a sociálních problémů při generálním přebudování politického a zejména hospodářského života vyhlášeném v prvním pětiletém plánu (naprostá priorita budování těžkého průmyslu, násilná kolektivizace, tzv.měnová reforma r. 1953) ve skutečnosti nevyvolala ve veřejnosti masovější známky odporu. Ta byla příliš zastrasena projevy diktátorského režimu. „Represe úvodní fáze „budování“ socialismu je nutné vidět především v této souvislosti, jejich mrtví, věznění a jinak postižení nebyli tolik oběťmi na oltáři monumentálního (ať již chápaného v „andělském“ či „dábelském“ rouše) historického projektu, ale spíše více či méně použitelným materiálem.“²

1.2 1956 – 1969. Liberalizace totality

Tři roky po Stalinově a Gottwaldově smrti se konal XX. sjezd KSSS v únoru 1956 a rozpačité reakce československých komunistů na tajný projev generálního tajemníka KSSS Nikity Chruščova vyvolaly zejména v řadách československé inteligence nejistotu a řadu

² Vykoukal, J., Litera, B., Tejchman, M. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha: Nakladatelství Libri, 2000, s. 262.

otázek. Všude však zatím převládala atmosféra podezíravosti a nedůvěry, a proto vyčkávání. Vystoupení Chruščova především poodhalilo obrovský rozsah Stalinových zločinů, což vlastně narušilo dosud neotřesitelnou víru v komunistické ideály. Stalin a jeho moc přestali jevit jako ikona komunistického systému.

Pod vlivem Chruščovova „tání“ v SSSR a současně v důsledku jisté slabosti a nerozhodnosti československých komunistů došlo uvnitř československé společnosti k probouzení z letargie. Zrodila se naděje na vývoj v rámci liberálnějších podmínek. Především se to týkalo intelektuální vrstvy společnosti. Tak na druhém sjezdu spisovatelů v roce 1956 došlo k jisté konfrontaci některých spisovatelů s představiteli dosavadní utužené kulturní politiky. Na sjezdu zazněla nezvykle odvážná prohlášení žádající uvolnění cenzury a návrat některých po únoru 1948 zavržených spisovatelů. Básník Jaroslav Seifert kritizoval zásah politických špiček do literární tvorby, požadoval demokratizaci kultury a literárního procesu, na sjezdu zaznělo heslo, že spisovatelé mají být „svědomím národa“. Tak byl po dlouhé době mlčení sjezd spisovatelů považován za první veřejný projev, na němž se ozvala vážná kritika tehdejší komunistické politiky a jejích poměrů, což vlastně v té době mělo nemalý význam pro vývoj duchovní atmosféry uvnitř československé společnosti.

Prezident Antonín Novotný, zvolený po smrti A. Zápotockého roku 1957 však za pomoci sobě věrných konzervativních sil alespoň přechodně znovu utužil společensko-politické klima ve státě. Konec 50. let se tedy odehrál ve znamení stabilizace režimu. Rok 1960 se podle tehdejší propagandy stal rokem definitivního „vítězství socialismu“ - tj. dokončení výstavby jeho základů. Téhož roku byla přijata nová ústava, která měnila název státu z „Československé republiky“ na „Československou socialistickou republiku“ -ČSSR. Avšak každodenní realita neodpovídala obrazu, který komunistická propaganda prezentovala.

Rozpory uvnitř režimu a jeho představiteli stále silněji v československé společnosti vyvolávaly atmosféru nespokojenosti a zklamání. Mizela důvěra ve správné fungování režimu, který byl neschopný uspokojovat denní potřeby obyvatel. Těmto společenským změnám napomáhaly především podněty, které v 60. letech přicházely z Moskvy - opětovná oficiální kritika Stalina a jeho moci na XXII. sjezdu KSSS. Dalším podnětem byla hospodářská krize, která podstatně prohlubovala nespokojenost občanů. Neúspěch ekonomických cílů třetí pětiletky vedl k nedostatku zboží běžné spotřeby, k poklesu výroby a vyvolával další palčivé ekonomické problémy.

Tyto skutečnosti hrály rozhodující roli v uvolňování ideologických bariér. Výrazně se začala aktivizovat téměř celá skupina vědecké inteligence, zejména humanitně zaměřené, i

široká kulturní obec. Do pohybu se dávalo celospolečenské reformní hnutí, ke kterému si nacházely cestu i osvícenější skupiny členů komunistické strany. Velice se posílila role kulturních a společensko-politických časopisů, například Literárních novin (vycházely v obrovském nákladu), Tváře (přes krátkou existenci to byl po letech první ryze nemarxistický časopis) a slovenského Kulturného života. Oživovala se činnost uměleckých svazů, vědeckých ústavů, ztraktivněly programy Československé televize, celá československá mediální scéna skýtala čím dál tím různorodější obraz. Umělci odmítali plně se podřizovat požadavkům a směrnicím komunistické moci, otvírali palčivé problémy současné společnosti, posuzovali skutečnost z realistického, nepřikrášleného pohledu, stále odvážněji psali, mluvili, snažili se postihovat realitu v její rozporuplnosti a otvírat tak oči ještě se v současném plně neorientující veřejnosti.

Vrcholem nonkonformního postoje českých kulturních tvůrců se stal IV. sjezd spisovatelů v roce 1967, který, jak ukázal bezprostředně pozdější vývoj, tvořil jakousi předeheru dění v roce následujícím. Představoval významný mezník na cestě k demokratizačnímu procesu. Komunistická strana předpokládala, že sjezd se bude zabývat pouze záležitostmi literatury, ale sjezd se proměnil v ostrou kritiku nejen současných kulturních, ale především politických poměrů v Československu vůbec. Vystoupení Ludvíka Vaculíka, Ivana Klímy, Václava Havla, Pavla Kohouta i několika dalších přinesla nezvykle ostrá slova na adresu moci a jejího působení. „[...] svou kritiku moci v tomto státě neházím na čelo socialismu, protože jsem přesvědčen, že takový jeho vývoj u nás byl nutný, a protože tuto moc neztotožňuji s pojmem socialismu, jak se s ním chce ztotožňovat ona sama. Ani jejich osud nemusí být totožný. A kdyby lidé vykonávající tuto moc - já je pro tuto chvíli odčarovávám od moci a dovolávám se jich jako jednotlivců se soukromým cítěním a myšlením - kdyby sem přišli a nám všem položili jednu otázku - zda ten sen je uskutečnitelný, museli by pokládat za projev naší dobré vůle a zároveň nejvyšší občanské loajality, kdyby odpověď byla: Nevím.“³

I když vedení strany zareagovalo na útočnou kritiku svazu spisovatelů administrativně mocenským zásahem – např. bylo přerušeno vydávání Literárních novin, které byly odejmuty spisovatelskému svazu a vzápětí převedeny pod ministerstvo kultury - krize ve společnosti a ve vládě se ke konci roku 1967 nadále prohlubovala. Velmi výrazně narůstala nespokojenost i uvnitř KSČ samotné, kde se už značně početné progresivně orientované síly stavěly do ostré opozice vůči vedoucím stranickým orgánům, tedy vůči „novotnovskému vedení“.

³ Vaculík, L. *IV. sjezd Svazu československých spisovatelů /Protokol/ Praha 27. – 29. června 1967*. Praha : Československý spisovatel, 1968, s. 150.

První tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný za celou dobu působení v této funkci stále více nevládal řešit narůstající problémy. Hospodářská krize, nedostatky v zásobování trhu, napětí mezi politickou reprezentací českou a slovenskou – všechny tyto faktory napomáhaly k zesilování snah o odvolání Antonína Novotného. Několik schůzí a jednání ÚV KSČ nakonec vyústilo v rozdělení vrcholné státní a stranické funkce - do čela strany byl zvolen Slovák Alexander Dubček. Významný český historik, který se ve svých studiích zaměřuje na dějiny poválečného Československa, Karel Kaplan, takto charakterizuje Novotného vládnutí: „V Novotného myšlení a počínání se jakoby symbolicky prolínaly obě stránky. Byl přístupný mnoha reformám, některé podporoval. Ale pouze do určité hranice: nesměly ohrozit nebo oslabit komunistický monopol moci. Uznával pouze jediný způsob uplatňování „vedoucí role strany“, jedinou podobu komunistické moci, tu, která se vytvořila v počátečním období: centralizované řízení společnosti zajišťující totální nadvládu nad ní. A právě toto pojetí komunistické moci se stalo překážkou nezbytných reforem. Novotného pád byl přirozeným důsledkem tohoto konfliktu.“⁴

1.3 Osm měsíců Pražského jara

Demise Antonína Novotného z funkce prvního tajemníka ÚV KSČ byla považována za významný úspěch reformně naladěné části společnosti. Následující období mezi lednem a srpnem 1968 vešlo do dějin Československa pod názvem Pražské jaro - doba osmi měsíců uvolňování, postupující demokratizace; doba společenských a politických snah humanizovat socialistický politický systém, který byl vzápětí pojmenován „socialismus s lidskou tváří“.

28. března roku 1968, několik dní po abdikaci Novotného i na funkci prezidenta, byl novým prezidentem Československa zvolen Ludvík Svoboda. Novému vládnímu kabinetu stanul v čele Oldřich Černík a do pozice místopředsedy vlády přišel vůdčí ekonomický reformátor Ota Šik. Akční program KSČ, který byl schválen v dubnu 1968, sliboval československé společnosti demokratický vývoj ve všech sférách života. „Socialismus se může rozvíjet jen tím, že otevře prostor pro uplatnění různých zájmů lidí a na tomto základě bude demokraticky vytvářet jednotu všech pracujících. To je hlavní pramen svobodné společenské aktivity a rozvoje socialistického zřízení.“⁵ Tímto heslem byly vyjádřeny politické představy nové vlády.

V důsledku uvolnění tuhých a sešňerovaných poměrů předchozích let docházelo k celospolečenské občanské aktivizaci, významnému rysu, jak se tehdy říkalo, tzv. obrodného

⁴ Kaplan, K. *Československo v letech 1967 – 1969*. 4. část. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993, s. 13.

⁵ *Akční program Komunistické strany Československa přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968*. Praha : Svoboda, 1968, s.10.

procesu. Byl mj. přijat zákon o soudní rehabilitaci nespravedlivě odsouzených v politických procesech, zrušením cenzury se rozšířily možnosti působení progresivní žurnalistiky, v oblasti vědy se začaly intenzivně navazovat styky se zahraničím. Již od března začaly vycházet Literární listy – dědic zrušených Literárních novin. Organizačně obnoveny byly také bývalé významné spolky Československa: tělovýchovná organizace Sokol, mládežnická organizace Junák a další.

Po dlouhé době se český a slovenský národ probudily z letargie. Probuzení občanské společnosti se stalo jednou z nejpodstatnějších charakteristik doby Pražského jara. V hromadných sdělovacích prostředcích se masově objevovaly příspěvky na dříve tabuizovaná témata, televize přinášela celou řadu diskusí a politických reportáží na aktuální problémy doby. Silně vzrostla společenská aktivita uměleckých tvůrčích svazů – svazu spisovatelů, divadelních a filmových umělců, hudebníků.

Přestože ve vládě a v ÚV KSČ měly převahu progresivní síly, ne zcela pominul vliv sil protireformních, i když byly v té době v trvalé defenzivě. Politická diferenciací vyvolávala dílčí krize a kolísání reformního procesu. „Soupeřící frakce se navzájem napadaly, žádná z nich nebyla se svou pozicí a situací spokojená a Dubčekovi tento spor protékal mezi prsty a hrozil otevřenou roztržkou v KSČ i KSS, kde skupina kolem Gustáva Husáka a Ladislava Novomeského začala vydávat časopis *Nové slovo*, vystupující proti příliš radikálním změnám.“⁶

Počátkem léta 1968 se šířilo ve společnosti mínění, že se obrodný proces zastavil a rozmach politické aktivity začal pomalu slábnout. „Pro splnění většiny sociálních požadavků neexistovaly zdroje a příprava ohlášených zákonů a opatření probíhala zdlouhavě. K tomu přispívala i představa vedoucích politických míst o rozvázné a postupné realizaci reformem.“⁷ Důsledkem tohoto přesvědčení bylo zesílení občanského tlaku, společnost očekávala a vyžadovala další změny ve státě. V červnu 1968 došlo k ostře zformulovanému veřejnému projevu občanské kritiky, ztělesněnému v manifestu Ludvíka Vaculíka *Dva tisíce slov*, který otiskly Literární noviny, Práce, Zemědělské noviny i Mladá fronta.

„Od začátku letošního roku jsme v obrodném procesu demokratizace. Začal v komunistické straně. Musíme to říci a vědí to i ti nekomunisté mezi námi, kteří odsud už nic dobrého nečekali. Je ovšem třeba dodat, že tento proces ani nemohl jinde začít. Vždyť jenom

⁶ Vykoukal J., Litera, B., Tejchman, M. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha: Nakladatelství Libri, 2000, s. 385.

⁷ Kaplan, K. *Československo v letech 1967 – 1969*. 4. část. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993, s. 31.

komunisté mohli po celých dvacet let žít jakýmsi politickým životem, jen komunistická kritika byla u věcí, kde se dělaly, jen opozice v komunistické straně měla tu výsadu, že byla v doteku s protivníkem. Iniciativa a úsilí demokratických komunistů je proto jen splátkou na dluh, který celá strana má u nekomunistů, jež udržovala v nerovnoprávném postavení. Komunistické straně nepatří tedy žádný dík, patří jí snad přiznat, že se poctivě snaží využít poslední příležitosti k záchraně své národní cti. Obrodný proces nepřichází s ničím příliš novým. Přináší myšlenky a náměty, z nichž mnohé jsou starší než omyly našeho socialismu a jiné vznikaly pod povrchem viditelného dění, měly být dávno vysloveny, byly však potlačovány. Nemějme iluzi, že tyto myšlenky vítězí teď silou pravdy. O jejich vítězství rozhodla spíš slabost starého vedení, které se zřejmě napřed muselo unavit dvacetiletým vládnutím, v němž mu nikdo nebránil. Zřejmě musely do plné formy dozrát všechny vadné prvky skryté už v základech a ideologii tohoto systému. Nepřeceňujme proto význam kritiky z řad spisovatelů a studentů. Zdrojem společenských změn je hospodářství. Správné slovo má svůj význam, jen když je řečeno za poměrů, které jsou už správně opracovány. Správně opracované poměry - tím se u nás, bohužel, musí rozumět naše celková chudoba a úplný rozpad starého systému vládnutí, kdy se v klidu a míru na náš účet zkompromitovali politikové jistého typu. Pravda tedy nevíteží, pravda prostě zbývá, když se všecko ostatní prošustruje! Není tudíž důvodu k národní vítězoslávě, je pouze důvod k nové naději.”⁸.

Úplný název manifestu zní *Dva tisíce slov, které patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, vědcům, umělcům a všem*. Svým prohlášením Ludvík Vaculík chtěl povzbudit všechny vrstvy československé společnosti, aby se národní iniciativa šířila všude - ve městech, v okresech, na závodech a tak dále. Věřil, že právě jednomyslnost národa a jeho aktivní činnost přinesou změny politického systému, změny, které budou postupovat zdola. Vaculíkův projev vyvolal kritický postoj a obavu nejen v protireformním vedení KSČ, ale i v sousedních zemích sovětského bloku, především v Moskvě. Hlavní obavou byly případné dalekosáhlé liberalizační změny, které by mohly reálně ohrožovat pozice jejich konzervativních reprezentací. Dubčekovské Československo čelilo po řadu měsíců dosti nevybíravému nátlaku zejména ze strany SSSR, NDR a Polska. Protože několik setkání politických a stranických reprezentací (Drážďany, Varšava, Černá nad Tisou, Bratislava) nepřineslo řešení uspokojující obě strany, rozhodli se nakonec představitelé komunistických stran sovětského bloku a Varšavské smlouvy (Sovětský svaz, Bulharsko, Maďarsko, Polsko, Německá demokratická republika) pro vojenský zásah.

⁸ Ludvíka Vaculíka. *Dva tisíce slov*. Literární listy, 1968, č.18.

1.4 Pozvolná restaurace totalitních poměrů. Doba normalizace

Invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa se uskutečnila v noci z 20. srpna na 21. srpna 1968. Události srpnové okupace násilně přerušily dobu Pražského jara. Hlavní představitelé proreformní politiky – Alexandr Dubček, Oldřich Černík, Josef Smrkovský a další byli nátlakem donuceni podepsat v Moskvě protokol (tzv. „moskevský protokol“), který měl zahájit stabilizaci v okupovaném Československu.

Na první pohled proběhla okupace Československa bez závažných potíží, ale ve skutečnosti vyvolal vojenský zákrok v československé společnosti velký šok. Postoj veřejnosti v prvním pookupačním týdnu patří k nejsvětlejším kapitolám moderních československých dějin. Demonstrace v Praze i jinde proběhly disciplinovaně a důstojně.

Jak však běžely pookupační měsíce, bylo stále patrnější, že z výtobytků Pražského jara bude možné uchovat jen žalostně málo. Na konci října byl přijat zákon o československé federaci, ale z veřejného života odcházelo pod nátlakem nejen vnějším, ale už i domácím stále více představitelů těsně s obrodným procesem spjatých, především mladá generace společnosti radikálně reagovala na ústup od proreformní politiky. Nesouhlas s rozmáhající se občanskou ochablostí a společenskou lhostejností přivedl v lednu 1969 Jana Palacha, studenta historie a politické ekonomie na Filozofické fakultě Karlovy Univerzity až k sebeobětování.

Po násilném přerušení Pražského jara se v okupovaném Československu stále více začala prosazovat politika tzv. normalizace, tj. pozvolného návratu k systému plně ovládanému aparátem KSČ postupně zbavované všech progresivistů neochotných podřídit se linii politiky reprezentované Gustávem Husákem, novým prvním tajemníkem, nastupujícím po rezignaci Dubčeka. Říkalo se, že socialismus s lidskou tváří byl nahrazen tzv. „socialismem s husí kůží“. Československá společnost na prahu a v průběhu 70. let znovu jakoby, i když ne už v tak brutální podobě zažívala to, co následovalo po příchodu komunistické strany k moci v únoru 1948.

„Éra normalizace vycházela ze dvou základních premis. Na jedné straně se nové vedení KSČ pokoušelo vytvořit v Československu model jakési „pseudokonzumní“ společnosti, zdůrazňující sociální rovnost a jistoty, jehož prostřednictvím měli být lidé „uklizeni“ mimo veřejnou sféru a nepůsobit novému režimu potíže.“⁹

⁹ Vykoukal, J., Lítora, B., Tejchman, M. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha: Nakladatelství Libri, 2000, s. 576.

Normalizační snahy příznivců Kremlu byly zaměřeny na restauraci starého pojetí centralismu, na plné obnovení vedoucího postavení KSČ. Znovu nastoupila vlna politických čistek ve státních orgánech, v armádě, na vysokých školách. Byla provedena cílevědomá likvidace mnoha společenských organizací, uměleckých a vědeckých sdružení, těch, které neprojevily dostatečnou horlivost přihlásit se k normalizační politice. Na jejich místo nastupují nové nebo normalizačním řádním proměněné organizace typu Socialistického svazu mládeže a Pionýra, které se stávají oporou normalizačního režimu. Ne nevýznamná část obyvatelstva, ze známých jmen jsou to např. Milan Kundera, Josef Škvorecký, Zdeněk Mlynář, Jiří Kolář, odmítající se podříditi normalizačnímu režimu, odešla do zahraničí. Přišla tak další vlna masové emigrace z Československa.

Mnozí domácí i zahraniční současníci těchto událostí vnímali situaci v československé společnosti velmi kriticky – národu byla jako protislužba za mlčení a neprotestování nabídnuty jisté sociální vymoženosti. Národ tak měl přijmout znovuzavedení cenzury, umlčování jakéhokoliv kritického myšlení, ideologickou kontrolu nad školstvím, vědou a kulturou.

Přes všechny snahy nepřipustit nezávislé aktivity vznikaly už v průběhu první poloviny 70.let nepočtené opoziční skupiny, které v samizdatových publikacích, přinášely plody nezávislého myšlení občanů Československa. „Ilegální“ činnost novinářů, historiků, bývalých politiků, literárních kritiků apod., i když mohla zasáhnout jen malé ostrůvky populace, svědčí o tom, že rezignace na občansky odpovědné a statečné aktivity nebyla zcela totální.

Události kolem Helsinské konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě r. 1975 lze považovat za jistý mezník v dějinách normalizace. Jedním z problémů, jimž se na konferenci věnovala pozornost, byla otázka lidských a občanských práv aktuální ve východoevropských státech socialistického bloku. „Činnost opozice se tímto aktem dostávala do zcela nových souvislostí, protože občanské iniciativy, které nesouhlasily s poměry, měly z hlediska těchto závazků právo na vyjádření svého názoru bez následné represe.“¹⁰

Oficiální podpora mezinárodních bezpečnostních organizací podnítila několik československých protinormalizačních nezávislých sdružení zformulovat svůj společný kritický názor na politický režim 70. let v manifestu *Charta 77*. V čele prohlášení stanuli mluvčí filozof Jan Patočka, dramatik Václav Havel a ministr zahraničí za doby obrodného

¹⁰ Tamtéž, s. 583.

procesu Jiří Hájek. Z textu Charty, tehdy v ČSSR samozřejmě nepublikovaném, jasně vyplývá, že normalizační režim nedodržuje ty závazky, k nimž se na helsinské konferenci svým podpisem přihlásil. V důsledku všemožných opatření, která byla prováděna vedením KSČ a vládou se v průběhu prvních let po formulaci Charty počet signatářů zvyšoval je velmi povolna. Manifest však zaznamenal pozitivní odezvu v zahraničí – v Paříži téhož roku vznikl tzv. Mezinárodní výbor na podporu zásad Charty 77 v Československu.

Aktivní činnost „chartistů“ nemohla přinést podstatnější změnu politické situace. „Setrvačností stále působil vojenský zásah Varšavské smlouvy a přítomnost sovětských vojsk jako psychologický faktor. Společnost byla pacifikována, zhroucená do sebe, zbavená opět další části své duchovní elity a výraznějších kontaktů na vnější prostředí, jakož i návyku na autentickou veřejnou činnost. Na úrovni individuálních i skupinových osudů vznikal dojem bezčasovosti, nehybnosti a naprosté nesmyslnosti sledovatelných událostí, dojem věčnosti těchto poměrů.“¹¹

1.5 Doba „unaveného“ totalitarismu

Ani na počátku 80. let nedošlo k žádným přelomovým momentům. Pro toto období v dějinách Československa se vžil pojem „doba unaveného totalitarismu“. Stále ve společnosti přetrvávalo přesvědčení, že bohužel platí heslo o věčných časech se Sovětským svazem, pobyt sovětských vojsk na území Československa se zdál být trvalou záležitostí, tuhá cenzura informací nepolevovala. Důsledkem nepružně a centralisticky vedeného hospodářství, neúčinně ovlivňovaného polovičatými reformami, jimiž vládnoucí garnitura vyjadřovala spíše nechuť k výraznějším změnám byla ekonomické zaostávání nejen Československa, ale celého sovětského bloku. Hospodářství v pokročilých zemích Západu v této době urychlilo proces svého vývoje pomocí nejpokrokovějších technologií: mikroelektroniky, biotechnologie a komputelizace.

Zprvu nic nenasvědčovalo tomu, že události 80. let se stanou přelomovým momentem nejen v dějinách Československa, ale i v dějinách celé Evropy. Polský profesor politologie Adam Przeworský se domnívá, že celá řada okolností může ovlivnit zánik stávajícího režim: „[...] úmrtí vůdce bez vyřešeného nástupnictví, ekonomická krize, masová nespokojenost, zahraniční tlak na reformy. To vše může vytvořit a prohloubit trhliny v režimu, posílit protirežimní aktivity, protože mnozí očekávají posun minimálně směrem k liberalizaci.“¹²

¹¹ Vykoukal, J., Litera, B., Tejchman, M. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha: Nakladatelství Libri, 2000, s. 584.

¹² Dvořáková, V., Kunc, J. *O přechodech k demokracii*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1994, s. 60.

Brežněvova smrt v roce 1982 a s ní i odchod brežněvovské éry dávaly zprvu jen malou naději na politické změny v celém sovětském bloku. Atmosféra kolem Brežněvovy smrti připomínala události v roce 1953 – kolem smrti Stalina. Stejně jako v 50. letech se začaly projevovat v československém komunistickém vedení nejistota a vyčkávání. „Brežněv byl „původcem“ intervence, tvůrcem specifické stability sovětského bloku 70. let a jeho jméno spolu se jmény malých československých brežněvů Husáka, Indry, Biľaka či Jakeše symbolizovalo atmosféru určité éry. S Brežněvovou smrtí odešla velká jistota a také značná část stability a politické legitimacy Husákova vedení.“¹³

Náznaky změn se pomalu začaly rýsovat, především se to týkalo centra sovětského bloku - Moskvy. S nástupem nové vlády se sevřené poměry pomalu začínaly uvolňovat. Do funkce generálního tajemníka Sovětského svazu byl zvolen Jurij Andropov, který si racionálně uvědomoval neudržitelnou situaci ve vedení sovětského bloku se všemi jeho problémy v různých oblastech. Přes všechny ideologické zásady Andropov svými názory představoval o něco málo liberálnější politiku. Přestože bylo jeho vládnutí krátké, jeho snahy o prosazení jistě spíše kosmeticky reformních poměrů daly podnět k důležitým změnám v blízké budoucnosti.

Nástup Michaila Gorbačova do funkce generálního tajemníka v Moskvě v roce 1985 je považován za mezník v historii komunistického režimu. S Gorbačovovým jménem souvisí dvě klíčová slova jeho politiky, která vešla ve své originální, nepřekládané podobě do slovní zásoby českého jazyka. Jsou to výrazy „*perestrojka*“ a „*glasnost*“, která vlastně znamenala zásadní změny a uvolnění bývalých poměrů. „Pro vedení KSČ vznikla od počátku velmi nevýhodná situace, protože sovětská politika nápravy se výrazně podobala reformním pokusům Pražského jara, k dovršení všeho se sovětský „*gensek*“ ještě z dob studií osobně znal s jedním z jeho protagonistů, Zdeňkem Mlynářem. Ohledně vztahu k reformnímu experimentu 60. let tak nakonec vývoj normalizátory předstihl – tak dlouho se problému srpna 1968 vyhýbali, až se stal takřka oficiální politikou nového sovětského vedení.“¹⁴

Tato prudká a náhlá politická změna v Moskvě vyvolala otřes v komunistickém vedení KSČ. Československé vedení se ovšem všemožně snažilo zachovat pokud možno nezměněné poměry normalizace a na novou reformní politiku sovětského vedení se dívalo s nedůvěrou a rozpaky. V době, když se v SSSR za vedení Gorbačova šířily stále převratnější ekonomické a společenské změny pramenící především v dalekosáhlé proměně stávajícího hospodářského

¹³ Vykoukal, J., Litera, B., Tejchman, M. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha: Nakladatelství Libri, 2000, s. 588.

¹⁴ Tamtéž, s. 589.

systemu, v československé komunistické straně stále přetrvávaly zastaralé názory na vývoj ekonomiky. V 80. letech byly schváleny další dva pětileté plány, sedmá pětiletka a poslední, osmá pětiletka, které požadovaných cílů nedosáhly. Důsledkem těchto hospodářských neúspěchů bylo narůstání ekonomických problémů. V této situaci nezbývalo nic jiného než nechat se alespoň zčásti inspirovat novými sovětskými přístupy, a proto byl v roce 1987 schválen dokument *Komplexní směrnice k přestavbě hospodářského mechanismu*.

Tyto změny v národním hospodářství a částečná orientace na principy perestrojky vyvolaly v ústředním výboru KSČ rozpory a nesouhlas konzervativních sil. Reakcí byla změna na pozici generálního tajemníka KSČ. Ve funkci Gustáva Husáka vystřídal Miloš Jakeš, ovšem to byl politik konzervativního křídla neschopný čelit novým výzvám a kompromitovaný aktivním podílem na masových stranických čistkách po nástupu normalizace. Český disidentský filosof, působící tehdy na Slovensku, Milan Šimečka měl na tuto změnu svůj střízlivý názor: „Nícméně vstupujeme do nového roku bez Husáka v nejvyšší stranické funkci. Někteří lidé se už mazlí s větou, že skončila Husákova éra. Nejsem si tím úplně jist. Průvodní okolnosti a Jakeš ve funkci generálního tajemníka nesvědčí o tom, že by skončila přímo éra spojovaná s jeho jménem. Končí spíše jeho osobní vzestup, bude upadat jeho důležitost a z figury se bude stávat figurka.“¹⁵

V průběhu druhé poloviny 80.let se v ČSSR také v důsledku uvolňování napětí na mezinárodní scéně začaly projevovat příznaky vzestupu společenské aktivity. Zprvu se to více projevovalo na poli kulturním než přímo v každodenní politice, kde stále převládaly snahy co nejvíc zachovávat stabilitu na konzervativních principech vládnutí, jak vykryštovaly na počátku 70. let. Miloš Jakeš měl stále moc pevně v rukou. Neměla však být daleko doba, kdy se společenské dění značně zdynamizuje a dojde k politickým změnám naprosto zásadním. Tyto změny se zprvu ohlašovaly poměrně pomalu, na první pohled nenápadně. Přesto způsobily následující události let 1988 a zejména 1989 přípravu a poté uskutečnění zásadního převratu v dějinách Československa.

Rok 1988, převážně období od srpna 1988, je jakousi „předehrou“ následujících událostí, je to další „osmičkový“ rok v dějinách Československa – navazující na léta 1918, 1938, 1948 a 1968 – osudové „osmičky“ pro českou a slovenskou společnost. Události roku 1988 opravdu probíhaly ve znamení zaktivizované občanské společnosti. Nositelem společenské dynamiky se stávala především mládež, na kterou komunistická vláda sázela, protože ta vyrůstala již v pevně zakořeněném režimu a jiné společensko - politické poměry

¹⁵ Šimečka, M. *Konec nehybnosti*. Praha: Lidové noviny, 1990, s. 7.

nepoznala. Znormalizovaná společnost ve skutečnosti už dávno přišla o iluzivní víru v komunismus, ve vládu KSČ, která v průběhu čtyř desetiletí svého totalitního působení dovedla zemi k ekonomickému, technologickému a kulturnímu zaostávání.

Na konci osmdesátých let si už režim nemohl také dovolit dále ignorovat zásadní události a osobnosti novodobé historie, které se z ideologických důvodů nehodilo příliš připomínat. Dlouhá léta byla upozadřována jména T. G. Masaryka, E. Beneše a M.R.Štefánika, jejich politický přínos byl tiskem a propagandou až na krátké období konce 60. let dezinterpretován popř. přímo ignorován. Sedmdesátému výročí vzniku Československa připadající na 28. října roku 1988 se dostalo najednou značné publicity a početná shromáždění občanů, především mladých lidí otevřeně v ten den demonstrujících proti současnému stavu společnosti signalizoval KSČ, že nebude možné držet se zkostnatělých historických interpretací. „Když se někdo začne hlásit k dějinám, jež před tím chtěl vymazat, čekali bychom omluvné vysvětlení. Žijí u nás přece lidé, kteří za jméno Masaryk a Beneš, za úctu k jejich dílu byli ve vězení. Vysvětlení, jež nepřišlo, je prosté: perestrojka.“¹⁶

Podíl na zaktivizování společnosti vedle změny mezinárodně politického ovzduší měly i další projevy domácí společenské rezistence. Už to nebyla jen izolovaná Charta 77, která nadále svými prohlášeními podporovala nezávislý a svobodný občanský projev. Do veřejného prostoru si začaly nacházet cestu další skupiny (Demokratická iniciativa, České děti, Nezávislé mírové sdružení a Společnost přátel USA). Jejich přítomnost na manifestaci na Václavském náměstí u příležitosti výročí vzniku Československa byla jasně cítit. Tyto iniciativy hrály důležitou roli v hnutí občanské neposlušnosti. Uspořádání pražského mezinárodního symposia o lidských právech bylo ještě státními orgány znemožněno, ale státní návštěva francouzského prezidenta Françoise Mitterranda, během níž se k úžasu mnohých dostalo vůdčím disidentům cti zúčastnit se společné večeře znamenalo aktivizaci zájmu západních zemí o politickou situaci v Československu. Vyvrcholením aktivit nezávislých skupin bylo oficiálně povolená účast na shromáždění na Škroupově náměstí 10. prosince u příležitosti Dne lidských práv. Přibližně 15 000 osob se tento den stalo svědky historického průlomu, kdy poprvé po téměř dvaceti letech vystoupili na veřejnosti představitelé disentu v čele s Václavem Havlem.

¹⁶ Všetečka, J. a kol. Doležal, J. *Rok na náměstích. Československo 1989*. Praha: ACADEMIA, 1990, s. 11.

2. Rudé právo za doby totalitarismu

Po únorových událostech roku 1948 se česká mediální scéna – tisk, rozhlas, televize – bezprostředně dostala pod striktní dohled komunistické strany, která se snažila co nejrychleji pomocí ní upevnit svou politickou nadvládu. V moderní historii hrají média velkou roli v prosazování ideologie i propagandy, které ovlivňují veřejné mínění. Problematikou jazyka v totalitních médiích se zabýval český editor a kritik Petr Fidelius ve své studii *Řeč komunistické moci*, úryvek z ní nám výstižně charakterizuje výsadní postavení sdělovacích prostředků za doby totality: „Každá řeč – každé užití jazyka – má ovšem i svůj aspekt pragmatický, a tady je v případě komunistické „propagandy“ jistý kámen úrazu. Máme tu co činit se zvláštním druhem jazykové komunikace, kde především není namnoze jasné, *kdo vlastně mluví ke komu*. Kdo promlouvá v úvodnicích *Rudého práva*...? Strana? Ústřední výbor? Nebo prostě „my“? [...] Stejně mlhavý a neurčitý je *adresát* těchto jazykových projevů. Zdá se, jakoby si komunistická řeč spolu se svým obrazem světa konstruovala rovněž adresáty, o nichž předpokládá, že její „svět“ plně sdílejí...“¹⁷

Ministerstvo informací a o něco později Ministerstvo kultury vzalo na sebe úlohu kontroly novin, politicky je usměrňovalo. Pod vedením Hlavní správy tiskového dohledu byla zavedena tzv. předběžná cenzura. Úkolem novinářů a šéfredaktorů bylo přispívat svými články k budování socialismu, formulovat politicky a ideologicky přijatelnou linii svých periodik. Společenské postavení novinářů se proměnilo – z hlasatelů svobodných názorů se stali hlasateli ideologických postulátů komunistické strany. Sloužili jako nástroj vládnoucí moci, jako „hlásná trouba“ politického režimu.

Tiskovým orgánem Ústředního výboru Komunistické strany Československa po únorovému převratu bylo Rudé právo, které původně vzniklo v průběhu prosince r. 1920 jako orgán tzv. revoluční levice sociálnědemokratické strany. Za komunistické éry Rudé právo vycházelo v nejvyšším nákladu a bylo považováno za klíčový nástroj v prosazování ideologické propagandy.

Rudé právo v době normalizace vycházelo v Československu každý den s výjimkou neděle v rozsahu osmi stran, v sobotu byla jeho součástí příloha *Haló sobota*, přinášející o 14 stránek navíc. Tematické rozvržení článků si zachovávalo neměnnou podobu. Na prvních pěti stránkách byly publikovány politicko-hospodářské zprávy tykající se především domácího

¹⁷ Fidelius, Petr. *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda, 1998, s. 12.

dění a událostí v Sovětském svazu. V deníku bylo možno nalézt nejen zpravodajství, ale také řadu komentářů, přepisy politických projevů, dopisy od čtenářů. Strany 6 a 7 byly věnovány událostem v nesocialistických zemích, reportážím ze zahraničí, kulturním akcím apod. Pravděpodobně nejčtenější stránkou, a to hlavně mužskou polovinou populace byla ta poslední, přinášející aktuální zprávy ze sportovního dění.

Úlohou deníku bylo zachovávat linii stanovenou ÚV KSČ. Bývalý československý politik Čestmír Císař vzpomíná na profil časopisu těsně poúnorových let: „RP se přizpůsobovalo svým dvěma vzorům: moskevské *Pravdě* a časopisu *Informbyra* „Za trvalý mír, za lidovou demokracii.“ Nejen velkým „světovým formátem“ papíru, ale především obsahem. Mělo instruktážní úvodníky určené pro funkcionáře a členy strany jako návod k politické práci nebo k profesní aktivitě při plnění plánu a jiných úkolů. Na druhém místě co do významu byly ideologické stati zařazované do listu jako podčárníky (podvaly), psané obvykle renomovanými publicisty nebo specialisty daného tématu. Pokud se konalo významné zasedání ÚV, sjezd nebo konference, otiskovalo RP úplné znění hlavních referátů a obsah diskusních příspěvků. [...] O vnitřním vývoji se publikovaly „vylepšené“ statistiky o vývoji hospodářství, kladné příklady budovatelského úsilí úderníků práce, dokončení důležitých staveb ap. [...] Není divu, že takto vyráběné noviny nebyly objektivní a čtivé. Orientovat se v nich dokázali jen vzdělanější funkcionáři a členové strany, uvyklí potřebě znát názory a pokyny shora, přinášené pak tu mechanicky, tu tvořivější k občanům a na pracoviště.“¹⁸

¹⁸ Císař, Č. *Člověk a politik: kniha vzpomínek a úvah*. Praha: ETC Publishing, 1998, s. 204.

3. Rok 1989 na stránkách Rudého práva

3.1 Palachův týden. Leden 1989

První číslo Rudého práva z roku 1989 vyšlo 2. ledna v pondělí. Na úvodní straně deníku upoutává pozornost čtenářů novoroční projev prezidenta ČSSR Gustáva Husáka. Text s názvem *Cílem naší společnosti je všestranný rozvoj člověka*¹⁹ slibuje občanům Československa na prahu nového roku rozvoj hospodářství, nový přístup ve výkonu i efektivnosti práce, zkvalitnění progresivních technologií a modernizace výrobků, což podle záměrů ÚV KSČ mělo vést k rozkvětu životních a sociálních jistot.

Přes veškerá propagandistická ujišťování komunistického vedení byla ekonomická a ekologická situace v Československu na počátku roku 1989 skutečně značně kritická: neutěšený stav průmyslu, permanentní zhoršování ekologické situace především v severních Čechách a na severní Moravě. Moc stále pevně spočívala v rukou ÚV KSČ v čele s Milošem Jakešem, nový předseda vlády Ladislav Adamec (vystřídal L.Štrougala na konci r. 1988) – muž přece jen s progresivnějším smýšlením, neměl na státní politiku rozhodující vliv. Zdánlivě nic nenasvědčovalo tomu, že se blíží zásadní změna systému.

Ovšem aktivita a angažovanost různých skupin z disidentských kruhů i z okruhu tzv. „šedé zóny“²⁰ prudce stoupala. Vedle Charty 77, nejznámější občanské opoziční platformy proti komunistickému režimu, vznikala, jak už bylo řečeno v úvodní části, od roku 1988 celá řada nových opozičních seskupení s jasným cílem - dosáhnout v Československu zásadních demokratických změn.

15. ledna se při příležitosti 20. výročí činu Jana Palacha sešlo na Václavském náměstí větší shromáždění občanů připravených uctít tuto tragickou událost vzpomínkou. Proti nim zasáhly jednotky Veřejné bezpečnosti a několik stovek účastníků bylo zatčeno. V důsledku ozbrojeného zásahu bezpečnostních složek se po několik dnů v centru Prahy odehrávaly velké protestní akce, které pak vešly do dějin jako tzv. *Palachův týden*.

Hned příští pondělní vydání Rudého práva zveřejnilo ostré komentáře reagující na vzepětí masového odporu ve společnosti. Na titulní straně se objevuje podtitulek *Zpráva*

¹⁹ Rudé právo. 1989. *Cílem naší společnosti je všestranný rozvoj člověka*. RP, 1989, r. 69, č. 1, s. 1.

²⁰ Termín „šedé zóny“ je poprvé použit socioložkou Jiřinou Šiklovou.

ČTK²¹ o nedělních událostech v Praze, kde se vyjadřuje státní zpravodajská agentura k shromáždění na Václavském náměstí. Připomeňme si fráze tehdejšího propagandistického jazyka hlavního oficiálního deníku v zemi: „několik skupin protistátních živlů“, „ve spolupráci s předáky tzv. Charty 77“ atd. Smrt Jana Palacha je viděna jako „nesmyslná sebevražda studenta“. Podněcovatele národní demonstrace vidí Rudé právo v západních špionážních centrálách především spojených s rozhlasovými stanicemi Svobodná Evropa a Hlas Ameriky. Typické bylo „hledání vnějšího nepřítele a hybatele“, jak se to s monotónním opakováním nepřetržitě objevovalo na stránkách Rudého práva.

Následující úterní číslo deníku rozšířilo zpravodajství o událostech ohledně nedělního shromáždění o rozsáhlý článek a čtenářský příspěvek. Článek *Záměr je jasný: provokovat k neklidu*²² zaujímá dvě stránky tiskového zpravodajství a tentokrát detailně popisuje události 15. ledna, které jsou považovány za „hazardérství“, „provokační vystoupení“ a za „nepěknou podívanou“. Speciální rubrika *Slovo ke dni*²³ obsahuje projev čtenáře, který tvrdě kritizuje především sebevraždu Jana Palacha a odsuzuje nepokoje. Jakýsi Z. Duřka, dělník z Trutnova, je hrdý na to, že je Čech, a přesvědčuje čtenáře, že místo vyvolávání nervozity ve společnosti je především nutno poctivě pracovat a být tak prospěšný své vlasti.

Akce Palachova týdne vyvolávaly kritické reakce v listech Rudého práva po řadu následujících dní. Články reagující na události kolem 20. výročí úmrtí Jana Palacha obsahovaly řadu agresivně propagandistických výrazů jako např. „provokatéři“, „živly“, „provokační akce“, „protisocialistické vystoupení“. Snažily se dokázat, že ve společnosti převládá nesouhlas s nepokoji a oháněly se tím, že československá veřejnost na čele s dělnickou třídou považuje toto veškeré tzv. protispolečenské jednání za velkou překážku snah „posilovat a upevňovat československou ekonomiku a vytvářet tak podmínky pro další zvyšování životní úrovně a posilování životních jistot“.

Představitelé komunistického vedení a jejich „bojový nástroj“, deník Rudé právo, se stále chovali, jako by ve státě převládala stabilní ekonomická situace a jako by právě protirežimní výpady měly tvořit překážku progresivního vývoje Československa. Viz např. příspěvek občana Miloslava Vyoralu, který protestuje proti tzv. antispoolečensky zaměřeným skupinám. „Máme rádi naše hlavní město, svou práci. Podle našeho názoru potřebujeme klid,

²¹ Rudé právo. 1989. *Zpráva ČTK*. RP, 1989, r. 69, č. 13, s. 1.

²² Bradač, Vlastimil. *Záměr je jasný: provokovat k neklidu*. RP, 1989, r. 69, č. 14, s. 1.

²³ Tamtéž.

*a ne rozvrat, jak se o to již několikrát pokusily v Praze protisocialistické živly. S jejich pokusy zásadně nesouhlasíme a podporujeme rázné obnovení klidu a pořádku*²⁴.

V následujících dnech se stále objevovaly články týkající se manifestací na Václavském náměstí. 19. ledna se na úvodní straně pod titulkem *Rozhodná stanoviska k provokačním akcím*²⁵ hned v úvodu píše o opatřeních vůči demonstračním aktivitám: „*Rada NVP se obrací na občany města, aby se distancovali od provokatérů*“. Akcentuje se protiklad a kvantitativní nepoměr mezi „*velkým počtem poctivých občanů*“ a „*skupinou nepřátelských osob*“. Opakovaně se zdůrazňuje negativní vliv na rozvoj přestavby a demokratizace.

Pozornost poutá expresivní titlek z 20. ledna na titulní straně *Republiku si rozvracet nedáme*²⁶, který se útočnou výzvou brání proti „antisocialistickému“ hnutí. Objevuje se tu zase řada radikálních výrazů v souvislosti s protirežimními projevy: „*antisocialistické síly*“, „*protistátní akce*“, „*křiklouni*“, „*výtržníci*“, „*politictí ztroskotanci*“. Název občanské iniciativy Charta 77 se úmyslně, s cílem umenšit její roli objevuje s malým písmenem: „*[...] do Prahy charta soustředila i mnoho svých mimopražských stoupenců*“. Do událostí byli znovu zapojeni tzv. „*západní patroni*“, především se to týkalo Spojených států amerických s jejich sdělovacími prostředky, které usilovaly o vytváření rozporů uvnitř sovětského bloku. Celým svým obsahem článek signalizuje aktivní odhodlání komunistických orgánů mocensky zasahovat proti „*protistátním*“ iniciativám. Dovolíme si citovat: „*Moc v této zemi patří pracujícimu člověku. Vybojoval si ji v těžkých zápasech a socialismus byla jeho volba. Návrat k poměrům buržoazní republiky je pro naši společnost nepřijatelný. Je zcela vyloučen. Zdůrazněme to jednoznačně. Ať se to komukoliv nelíbí. Oprávněně v těchto dnech zní znovu hlas: Republiku si nikým rozvracet nedáme.*“

Periodický sloupek *Slovo ke dni*²⁷ pokračuje dvěma komentáři, které se kriticky pozastavují nad protistátními nepokoji. Cíleně byly zařazovány příspěvky od čtenářů, kteří také chtěli přispět „*svou troškou do mlýna*“. Tato vyjádření je třeba chápat ve výrazně ideologickém slova smyslu - názory spoluobčanů by přece měly ovlivnit a krotit projevy opozičně laděné části společnosti. „*Chceme přece, aby naše vlast vzkvétala. To nepůjde bez práce, bez úsilí někdy mnohem většího, než si dnes umíme představit. A k tomu přece potřebujeme klid a společně, ruku v ruce, odstraňovat brzdy a překážky.*“

²⁴ Rudé právo. *Nezbytná opatření k zajištění klidu*. RP, 1989, r. 69, č. 15, s. 2.

²⁵ Rudé právo. *Rozhodná stanoviska k provokačním akcím*. RP, 1989, r. 69, č. 16, s. 1.

²⁶ Rudé právo. *Republiku si rozvracet nedáme*. RP, 1989, r. 69, č. 17, s. 1.

²⁷ Tamtéž.

Na druhé straně deníku z téhož dne je další rozsáhlý článek věnovaný akci Palachův týden *Rozvratníkům nelze ustupovat*²⁸ – kde jsou znovu zařazeny občanské reakce na události ledna roku 1989. Z ideologického hlediska je důležité si povšimnout, že autor stati zdůrazňuje, odkud redakce Rudého práva dostává dopisy, telefonáty a dálnopisy – většinou jsou to organizace Národní fronty, pracovní kolektivy, brigády, jako třeba Krajské kulturní středisko v Hradci Králové. Zajímavá je zde citace z prohlášení členů zahraničních výborů Sněmovny lidu a Sněmovny národů Federálního shromáždění ČSSR. Explicitně se tady formulují negativní následky protirežimních výtržností, „*kteřé narušují proces přestavby hospodářského a společenského života a prohlubování socialistické demokracie v Československu*“.

Publikování podobných názorů má vzbudit dojem, že československá společnost nadále pevně věří v úspěšný vývoj státu pod vedením KSČ. Pohled na události Palachova týdne z druhé, ne prorežimní strany přinášejí zápisky bývalého rozhlasového pracovníka, normalizací postiženého Miroslava Síglu, po listopadu 1989 opět žurnalisty a redaktora Mladé fronty. Dovolíme si ocitovat Síglův záznam o událostech v Praze: „Zcela spontánně tisíce lidí se zde scházelo, chovali se klidně a důstojně. Neútočili na bicí komanda, neházeli kamením, nerozbíjeli žádné předměty. Brutalita pořádkových jednotek byla nejen neoprávněná, ale záměrná a zaměřená proti lidem.“²⁹

Jelikož se pokus o uctění památky Jana Palacha nemohl v Praze uskutečnit podle představ těch, kteří překonali strach a byli připraveni mu vzdát po dvaceti letech hold, vydali se 21. ledna občané, mezi nimi četní představitelé Charty 77 na cestu do Všetat, do rodiště zemřelého studenta. Při akci se příliš nepočítalo s dramatickými zásahy pořádkových jednotek Veřejné bezpečnosti. Celá obec však byla obklíčena zátarasy, příslušníci bezpečnostních jednotek zahradili všechny přístupové cesty k všetatskému hřbitovu, kde se tehdy nacházel Palachův hrob. Svědectví opět podávají záznamy Miroslava Síglu, který znal podrobnosti díky zahraničním sdělovacím prostředkům, zejména rozhlasovým vysílačům: „Mnoho občanů bylo zadrženo policií už na nádraží, zbito a odvezeno autobusy, z nichž pak byli postupně vysazováni v okolních lesích.“³⁰

Následující číslo Rudého práva v pondělí ihned zareagovalo na události ve Všetatech. V kontextu s titulkem *Odešli s nepořízenou*³¹ je zřejmé, že se akce neuskutečnila a její

²⁸ Tamtéž, s. 2.

²⁹ Sígl, M. *Události totality, svobody a demokracie*. Třebíč: Akcent, 2010, s. 77.

³⁰ Tamtéž, s. 78.

³¹ Bradač, V., Janouškovec, J. *Odešli s nepořízenou*. RP, 1989, r. 69, č. 19, s. 1.

představitelé odešli bez jakýchkoliv překážek. Cílem textu je znovu poukázat na negativní, rozvratnou roli probíhajících manifestací, zdůraznit zhoubný vliv některých iniciativ ze zemí Severoatlantického paktu, především Kanady, USA, Velké Británie, sdělit řádně profiltrované „občanské“ názory. Nechybějí tentokrát dotazy adresované některým účastníkům této akce, zejména proč do Všetat přijeli. Volba formy interview nesleduje ani tak přiblížení podrobností akce, ale snaží se u čtenářů vytvořit dojem protispolečenskosti jejich postojů. Na závěr přichází odsuzující stanovisko k podobným událostem a vůči jejich účastníkům, kteří jsou považováni za zčásti za neuvědomělé a svedené, zčásti za protispolečenské elementy. Vytváří se atmosféra, která má sugerovat přesvědčení o trvalém předurčení podobných akcí k neúspěchu.

Na článek navazuje pravidelná rubrika *Slovo ke dni*³², kde jsou publikovány tentokrát názory zasloužilého umělce Petra Rydla a olympijského vítěze ve střelbě Josefa Panáčka, což má vyvolat dojem jednoty postojů fronty československých kulturních pracovníků a představitelů komunistického vedení státu. Znamé osobnosti tu podpořily vládní politiku a zároveň odsoudily společenské nepokoje v Praze. Oficiální publicistický diskurs tu charakterizují slovní spojení jako např. „*importované elementy*“, „*rozvrat společnosti*“, „*společenská destrukce*“.

Článek *Jednala vláda ČSR*³³ z 26. ledna se znovu vrací k uplynulým událostem v hlavním městě Československa. Nesmlouvavě ideologicky konfrontační zabarvení se znovu jasně odráží na volbě jazykových prostředků použitých v textu, viz např. porovnání počtu odpůrců a zastánců komunistické strany – „*absolutní většina občanů rozhodně tyto akce odsuzuje; široké demokratické uplatňování pluralismu zájmů a názorů všech sociálních vrstev občanů*“. Pravidelným užíváním výrazu „*naše socialistická společnost*“ dává redakce deníku Rudého práva jasně najevo podporu stávajícího režimu v Československu.

Den předtím byla poprvé na dobu zhruba jednoho týdne na stránky RP uvedena rubrika *Na dotazy čtenářů*³⁴. Cílem rubriky bylo uvést „veřejnou poštu“ znovu skutečnost minulých událostí a negativní postoj veřejnosti a redakce Rudého práva. Vyberme několik zajímavých dotazů a komentářů na ně. V prvním vydání z 25. ledna se objevují otázky týkající se Charty 77 – „*jací lidé jsou členy charty*“, „*kdo patří mezi její předáky*“. V následujících odpovědích se dozvíme, že členové Charty 77 jsou z velké části „*politici ztroskotanci z roku 1968*“, „*příslušníci antisocialistického Klubu angažovaných nestraníků*“,

³² Tamtéž.

³³ Rudé právo. *Jednala vláda ČSR*. RP, 1989, r. 69, č. 22, s. 2.

³⁴ Boudová, M., Janouškovec, J, Kajzar, J. *Na dotazy čtenářů*. RP, 1989, r. 69, č. 21, s. 2.

„aktivisté nelegálních církevních struktur a další představitelé pravice“. Mezinárodní ocenění literární činnosti chartistů (v roce 1986 byla Cena Jaroslava Seiferta ve Stockholmu udělena slovenskému spisovateli Dominiku Tatarkovi, Cenu Erasma Rotterdamského téhož roku obdržel Václav Havel) interpretují členové redakce nikoli jako respekt k jejich uměleckým kvalitám, ale jako odměnu ze zahraničí za jejich disidentské aktivity. Zřízení Ceny Jaroslava Seiferta ve Stockholmu bylo však především podporou pro českou a slovenskou literaturu doma i v cizině. Byla jako vyjádření úcty pojmenována po básníkovi Jaroslavu Seifertovi, nositeli Nobelovy ceny za literaturu z r. 1984. V současné době představuje Cena Jaroslava Seiferta nejprestižnější ocenění literární tvorby českých básníků a prozaiků.

Na dotaz ze 27. ledna o událostech na Václavském náměstí a o jejich účastnících následovala informace, že se demonstrací zúčastnily tzv. „kriminální živly“. Vytváří se atmosféra, která má navozovat představu, že akce na Václavském náměstí a následující události v Praze byly organizovány za hojně účasti nepřátelských, až kriminálních složek společnosti. Tento dojem zesiluje např. užití několikanásobného předmětu v textu: „*tito demonstranti se v minulosti nejčastěji zodpovídali za krádeže, rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, ublížení na zdraví, výtržnictví, příživnictví, opilství, podvody, mravnostní delikty, přečiny proti pracovní kázi apod.*“³⁵

Frekventovaným pejorativním pojmenováním v textech Rudého práva pro představitele protirežimních akcí se stalo slovo „výtržník“. Jednoho ze čtenářů zajímala příčina užití tohoto slova vůči těm, kdo si připomínali památku Jana Palacha. V odpovědi se dočítáme stručně a zároveň důrazně, co vlastně znamená „výtržník“ v pojetí soudobé režimní žurnalistiky. Dovolíme si tento komentář citovat: „*Když někdo na pozvání štvavých vysilačů přijde na nepovolené shromáždění, nikoliv z piety, ale protože se bude „něco dít“, když provolává protisocialistická hesla, hesla urážející ústavní představitele, nadává příslušníkům SNB a nerespektuje platné zákony, pak musí počítat s tím, že bude označen za výtržníka. Za výtržnictví může být i právně postižen.*“³⁶

Poslední článek reagující na lednové události roku 1989 vyšel 27. ledna pod titulem *Dialog: s kým a o čem*³⁷. V podstatě je závěrečnou úvahou o událostech Palachova týdne na stránkách Rudého práva. Svým obsahem stať jakoby vybízí ke společenskému dialogu. Text je možno charakterizovat jako otevřeně prorežimně agitační. Jazykové prostředky, které se na tomto dojmu podílejí, jsou především modální slovesa. Jedná se především o četnost

³⁵ Boudová, M., Courton, M., Kajzar, J. *Na dotazy čtenářů*. RP, 1989, r. 69, č. 23. s. 2.

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Tamtéž, s. 1.

konstrukcí se slovesy „mít“, „muset“, které se objevují jak v pozitivní, tak v negativní (indikativní i kondicionálové) podobě. Kromě toho je zde výrazně zastoupen také tvar nepřímého imperativu s částicí *ať*.

Tyto jazykové prostředky svojí ideologickou úderností sugerují vysokou míru přesvědčení o správnosti politických postupů vládnoucí strany. „*Ve spořádané společnosti musejí platit zákony pro každého, že občané mají právo na klid, bezpečnost a pořádek.* Jiný příklad: „*Ať vezmou na vědomí všichni ti, kdo by chtěli obrátit chod dějin v naši zemi zpět*“. V tomto případě jsou jasně cítit výhrůžně varovné tóny redaktorů Rudého práva směrem k probouzejícím se společenským aktivitám. Text varuje před snahami vrátit situaci zpátky před únorový převrat roku 1948, navazovat na myšlenkový odkaz Pražského jara a přihlašuje se k nijak blíže nespecifikované myšlence přestavby všech oblastí společenského života: „*Program, započatý XVII. sjezdem a rozvinutý na řadě zasedání ÚV KSČ, považujeme za trvalý a proces přestavby za nevratný.*“

V textu je zdůrazňováno vedoucí postavení Národní fronty v čele s KSČ. Článek sděluje, že úlohou Národní fronty je poskytovat všechny podmínky pro „*upřímný společenský dialog*“. Výrazy s pozitivní konotací, jako „*otevřeně se vyjádřit k tvorbě a realizaci politiky*“, „*předkládat alternativní řešení*“ však vyznívají licoměrně. Nic takového ve skutečnosti nemá šanci se realizovat. Většina obyvatel Československa, počítaje v to i čtenáře RP, si toho byla vědoma. Realita byla taková (a vysílačka Svobodná Evropa, nyní už nerušená, o tom přinesla jasné informace), že při lednových událostech v Praze bylo zadrženo 519 osob, proti 79 z nich bylo zahájeno trestní stíhání pro trestný čin výtržnictví, s 96 osobami bylo zahájeno řízení pro přečin a se 130 zadržеныmi pro přestupek. A proto tvrzení o tom, že „*dialog je součástí našeho procesu zdokonalování demokracie*“ působilo nanejvýš nevěrohodně.

3.2 Iniciativa Několik vět. Červen 1989

Rozpor mezi skutečností a veřejnými projevy režimu plnými falše vyvolal v řadách Charty 77 protestní iniciativu známou jako petice Několik vět. 29. června představitelé Charty 77 v čele s Václavem Havlem, Stanislavem Devátým, Jiřím Křížanem a Sašou Vondrou zformulovali dokument, který obsahoval sedm zásadních požadavků jasně politické povahy a vysvětloval příčinu nárůstu protestních nálad mezi občanskou veřejností. Dovolíme si ocitovat úvodní část petice: „První měsíce roku 1989 znovu a jasně ukázaly, že i když se současné vedení velmi často zaklíná slovy přestavba a demokratizace, ve skutečnosti se dost zoufale vzpírá všemu, co demokracii vytváří nebo co ji aspoň vzdáleně připomíná. Petice a iniciativy občanů, které samo nezorganizovalo, odmítá jako nátlakové akce, odlišné politické

názory odsuzuje jako antisocialistické a nepřátelské, pokojná lidová shromáždění rozhání, do přípravy nových zákonů nedovoluje veřejnosti mluvit. Tyto měsíce však názorně ukázaly, že občanská veřejnost se už vymaňuje z letargie a že stále více lidí má odvahu veřejně projevit svou touhu po společenských změnách. Pohyb ve společnosti se tak začíná stále povážlivě srážet s nehybností moci, roste společenské napětí a začíná hrozit nebezpečí otevřené krize. Takovou krizi si nikdo z nás nepřeje. Proto vyzýváme vedení naší země, aby pochopilo, že nadešel čas ke skutečným a důkladným systémovým změnám a že tyto změny budou mít naději na úspěch jen tehdy, bude-li jim předcházet vskutku svobodná a demokratická diskuse.³⁸

Jednotlivé body petice obsahovaly požadavky týkající se propuštění politických vězňů, svobody shromažďování, svobody vyjadřování nezávislých názorů ve sdělovacích prostředcích. Petice požadovala, aby nebyly potlačovány nezávislé iniciativy, aby byla odstraněna cenzura a legalizovány nezávislé sdělovací prostředky. Šestý bod se např. zaměřoval na nutnost úsilí o zkvalitnění životního prostředí. Další bod požadoval svobodnou diskusi o uzlových bodech československé historie 20. století - o 50. letech, Pražském jaru 68 a o následné normalizaci.

Iniciativa kolem petice Několik vět probíhala už téměř veřejně, mezi signatáři se ocitlo mnoho veřejně známých jmen z oficiální, zejména umělecké sféry. Petice byla předána ČTK a dalším československým sdělovacím prostředkům. Vbrzku po vyhlášení Několika vět přesáhl počet signatářů několik set. Miroslav Sígl ve svých denních zápisech zachycuje fakt, že Svobodná Evropa a další zahraniční média „[...] zveřejnily rovněž petici Několik vět a vyzvaly čs. veřejnost k zahájení svobodné diskuse o hlavních poválečných problémech své země Československa.“³⁹ V srpnovém samizdatovém vydání otiskly provolání Několik vět dosud ilegální Lidové noviny a označily je za manifest demokratické opozice, který je „výrazem pozvolného společenského pohybu, jenž – jak doufáme – povede k uskutečnění národního programu politické, hospodářské, kulturní a morální obnovy.“⁴⁰

Hlavním cílem „chartistů“ a dalších opozičníků bylo pomocí protirežimní iniciativy aktivizovat širší vrstvy obyvatelstva, povzbudit společnost k plnému občanskému sebevědomí, získat velký počet příznivců a přimět vládnoucí garnituru k dialogu o liberalizaci a demokratizaci režimu. Spoluautor petice Alexandr Vondra vzpomíná na společenskou

³⁸ Sígl, M. *Události totality, svobody a demokracie*. Třebíč: Akcent, 2010, s. 124.

³⁹ Tamtéž, s. 125.

⁴⁰ Lidové noviny. *Cestou svobody, tolerance a plurality. Manifest demokratického vědomí*. Lidové noviny, 1989, r.2, č. 7 - 8, s. 1.

reakci kolem petiční akce: „Do té doby se podobné texty podepisovaly konspirativně v bytech nebo po kavárnách, ale najednou mi stáli u dveří lidi, kteří ráno cestou do práce zašli podepsat Několik vět. Bylo cítit, že lidé přestávají mít strach.“⁴¹ Mezi signatáře patřili novináři, publicisté, hudebníci, politologové, historikové, politici, spisovatelé, herci, zpěváci, ale na podpisových arších se objevila i jména dělníků. V průběhu této podpisové akce její iniciátoři sdělovali, že petice je stále otevřená pro veřejnost, všem občanům Československa bez rozdílu, protože tato akce měla probíhat právě pod heslem všeobecnosti a občanskosti.

Počet signatářů rychle narůstal, což svědčilo o úspěchu dokumentu a vzbudilo překvapení nejen u iniciátorů akce, ale i u představitelů mocenských struktur. Ihned následující den po publikaci petice, 30. června 1989, se akce Několik vět ocitla v středu pozornosti předsednictva ÚV KSČ. Nová vlna protirežimních aktivit se dostala na program pravidelných schůzí vlády.

Hlavním úkolem nejvyššího vedení stranického orgánu bylo zahájit negativní kampaň proti akci Několik vět. V popředí stanul oficiální tiskový orgán Komunistické strany Československa, Rudé právo. Tentýž den otisklo článek *Kdo seje vítr*⁴², ve kterém označilo občanskou akci za „výzvu ke konfrontaci se socialistickým státem, s naším společenským zřízením, obsahující požadavky na uznání „charty“ a jejich odnoží, umožnění jejího volného rozkladného působení, rozbití jednotných odborů a dalších společenských organizací, návrat k neomezenému soukromému podnikání“. Jablkem sváru se znovu stalo údajné angažmá Svobodné Evropy, Hlasu Ameriky a jiných západních institucí.

V textu článku je použito několika obrazných vyjádření a přenesených významů – „vybřednout z údajné slepé uličky“, „dát poslední ránu“, „hrát si s ohněm“. Titul článku je první částí známého přísloví - *Kdo seje vítr...*, které má navozovat představu, že textu bude přisouzeno „mravoučné“ vyznění. V posledním odstavci článku se zase toto rčení zopakuje, tentokrát v úplném znění – „*Kdo seje vítr, sklídí bouři*“, což je verš z knihy proroka Izaiáše ze Starého zákona na téma odplaty, varující, že se vše může obrátit proti tomu, kdo je původcem zlého. Toto výstražné biblické pořekadlo mělo varovat představitele opozičních hnutí před protirežimními záměry.

Ze stylistického pohledu text působí na čtenáře jako lapidární, suchý až zkratkovitý. Krátké a úderné věty s autoritativním vyzněním tvrdě vyjadřují nesmlouvavé stanovisko

⁴¹ Vondra, Alexandr. *Autoři Několik vět : Přepnuli jsme na vyšší rychlostní stupeň*. In : Ihned.cz. <http://life.ihned.cz/c1-37533960-autori-nekolika-vet-prepnuli-j sme-na-vyssi-rychlostni-stupen>

⁴² Rudé právo. *Kdo seje vítr?* RP, 1989, r. 69, č. 52, s. 2.

vedení KSČ. „Oč jde „chartistům“, víme. Ale co chtějí ti druzi? Také rozvrat, konfrontaci, návrat ke kapitalismu? A jakými cestami by se měl takový návrat uskutečnit? Máme zkušenosti. Máme své poučení, na které bychom neměli zapomínat.“

1.července v pravidelném sloupku *Slovo ke dni*⁴³ následovalo stanovisko čtenářů k tzv. mládežnické brigádě socialistické práce (BSP). Je zřejmé, že negativní reakce občanů na petici Několik vět měla poukázat na její neslučitelnost s politikou státního a stranického vedení. Jménem mladých dělníků zde byla vyzdvižena myšlenka, že jediné poctivá práce může napomocť k uskutečnění aktuálních ekonomických a politických cílů.

Následoval další odsuzující článek opět s titulkem frazeologické povahy – *Co mají za lubem?*⁴⁴ V české frazeologii toto rčení znamená mít něco schovaného pro sebe, sledovat nějaký tajný záměr. Článek měl tedy navozovat představu, že organizátoři petice ještě cosi negativního zatajují a petici Několik vět lze chápat jako pokus o „rozvracení republiky“.

V úvodní části stati Rudé právo zveřejnilo čtenářský ohlas na iniciativu kolem Několika vět, který dává najevo odmítavý postoj vůči stávajícímu dění. Zveřejněná reakce čtenářů vlastně dává doporučení, jak by se mělo nyní celospolečensky postupovat: „Dále pokračovat v nastoupené cestě přestavby národního hospodářství a rozvoje socialistické demokracie naší společnosti a nepřipustit, aby tohoto procesu bylo zneužíváno k narušování, k destabilizaci společnosti“.

V následujících částech redakční článek ironicky komentuje programové požadavky petiční akce a dodává k nim demagogické režimní komentáře. Při čtení vzniká dojem že se tu vlastně logicky neargumentuje vůči požadavkům petice a signalizuje se tu neochota vůbec se jimi vážně zabývat. Např. na požadavky zahájit svobodné diskuse o 50. letech, Pražském jaru 68 a následné normalizaci se reaguje striktním tvrzením: „Podle představ nezákonných skupin je třeba především odvolat dokument Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII sjezdu KSČ a názory a postoje, které byly zakotveny do dokumentů čtyř posledních sjezdů KSČ.“

Svoboda shromažďování a náboženská svoboda byly prezentovány jako nezpochybnitelné, a dokonce byly zabezpečeny ústavou. Ale stejně byl požadavek o návratu církevních velkostatků odmítnut. Tvrdí, že „to už nejde ani o víru, ani o prosté věřící“. Otázka o životním prostředí Československa byla chápána jako „nedůvěra stovkám našich a

⁴³ Rudé právo. *Slovo ke dni*. RP, 1989, r. 69, č. 153, s. 1.

⁴⁴ Tamtéž, s. 2.

zahraničních odborníků, vědců a expertů, kteří se léta a všestranně zabývali různými problémy, energetickými, vodohospodářskými, ekologickými i biologickými aspekty“. Je třeba připomenout, že v 80. letech byl československý průmysl neefektivní a zejména těžký průmysl výrazně poškozoval životní prostředí v Severních Čechách a na Severní Moravě. Relativní slušná životní úroveň obyvatelstva se ve srovnání se západní Evropou dále výrazně snižovala.

Účel tzv. opozičních skupin Několik vět byl zde charakterizován jako výzva k vytvoření „nového“ systému. Podle rigidního názoru konzervativních sil v KSČ měl ten „nový“ systém znamenat návrat *„k pořádkům před Mnichovem, ke kapitalistickému hospodářskému systému, k vykořisťování člověka člověkem atd.*“

V průběhu července Rudé právo otisklo značné množství čtenářských dopisů. Podle operativních informací pro předsednictvo ÚV KSČ se v těch dnech počet odsuzujících písemných vyjádření postupně zvyšoval na 400 až 600 dopisů denně. Tím, že zveřejněná stanoviska vyjadřovala podporu komunistickému režimu, napomáhalo to posílení jeho propagandistického působení.

Ostrá stanoviska vyjadřovaly zejména kolektivy Brigád socialistické práce, důrazně vyzývaly ke klidu a ke kvalitní práci a vyjadřovaly se proti *„snahám po rozdmýchávání vášní a různým protispolečenským jednáním narušujícím započatou cestu přestavby naší společnosti*“. Zastávali názor, že *„zvyšování životní úrovně se dá dosáhnout jen poctivou prací a každodenním plněním zadaných úkolů*“. Některé dopisy se vyjadřovaly na adresu iniciativy Několik vět a proti jejím signatářům vskutku drsně a nesmlouvavě. Například zasloužili členové KSČ ze Strakonice: *„Dejte jim, co jim po zásluze patří – pořádné ponaučení a hodně tvrdý trest⁴⁵“*.

V sobotu 22. července vyšel v Rudém právu článek *Scénář a režie Několika vět⁴⁶*. V úvodu informují autoři jeho čtenáře o anonymním dopise z Mnichova, jehož obálku redakce otiskla s průvodním textem. *„Vážený, i když nesouhlasím se vším, co tvrdíte, myslím, že by Vás mohlo zajímat skutečné pozadí svolání Několik vět. Zde se na celé věci přiživují lidé, se kterými již nemohu souhlasit vůbec. Přítel.*“ Redakce Rudého práva sděluje, že prostřednictvím tohoto dopisu dostali do rukou materiál, který objasňuje mnohé. Především se ve článku objevují tzv. rozsáhlé citace z Havlových poznámek k textu petice, a dokonce otiskla jako ukázkou část tzv. scénáře, který organizuje publicitu Několika vět.

⁴⁵ Rudé právo. *Slovo ke dni*. RP, 1989, r. 69, č. 169, s. 1.

⁴⁶ Boudová M., Kojzar, J. *Scénář a režie Několik vět*. RP, 1989, r. 69, č. 171, s. 3.

Důkladně se tu rozebírá každý úryvek scénáře, v němž jsou podle údajů redakce obsaženy instrukce k iniciativě Několik vět. Text obsahuje v podstatě pouze tyto části, komentář k nim následuje jen na konci článku, ovšem jen velmi stručný. Uvedeme zde příklad jednoho z úryvků ukazující záměr petice. „*Představujeme si, že to bude trvale otevřeno k podepisování všem občanům, tedy, že půjde o permanentní a doufejme masovou řeč, cosi jako národní referendum, cosi, co by mohlo připomínat 2000 slov v roce 1968, což je ostatně naznačováno i v názvu svolání. Masovost dalšího podepisování je však bezprostředně závislá na informační strategii.*“

V průběhu několika týdnů po vyhlášení iniciativy Několik vět se počet signatářů zvyšoval. „Do poloviny srpna podepsalo petici přes 16 000 občanů z oficiálních struktur. Jako signatáři se hlásili věřící a ateisté a také členové KSČ. Byli zde reprezentanti všech složek českého a slovenského národa“⁴⁷, vyjádřil se k událostem léta roku 1989 Jiří Všeťka.

Ovšem předsednictvo ÚV KSČ si uvědomovalo společensky výbušnou sílu akce Několik vět, a proto učinilo potřebná opatření. Komunistická strana s nemilým překvapením seznala, že mezi signatáři figurují mnohé známé oficiálně působící osobnosti z uměleckého a širěji kulturního prostředí, které jsou schopny mobilizovat značnou část nespokojené veřejnosti. Bylo stále patrnější, že v oficiálních sdělovacích prostředcích, a tedy i v Rudém právu, se šíří nervozita v otázce, kam až mohou projevy nesouhlasu se všeobecným stavem státu zajít. Proto jsou titulky novin emocionálně vypjaté a plné už jen demagogicky působících výkřiků jako „*Více poctivé, nikým nerušené práce!*“ „*Lidé si přejí žít a pracovat v klidu!*“ „*Jde o rozkol!*“ „*Poctivá, svědomitá práce rozhoduje!*“. Prázdně a dutě vyznívají obraty „*budování socialismu*“, „*přestavba naší socialistické společnosti*“, „*úspěšný rozvoj naší socialistické společnosti*“, protože naprostá většina populace si byla vědoma toho, jaká je současná praxe. Se slovem „*práce*“ se pojí celá řada atributů v podobě adjektiv: „*poctivá*“, „*svědomitá*“, „*klidná*“, „*tvořivá práce*“, s čímž pak souvisí i zvýšený výskyt lexémů jako „*důvěra*“, „*kázeň*“ a „*odpovědnost*“.

Nebylo možné si nepovšimnout, že v červenci roku 1989 se během událostí kolem petice Několik vět na stránkách Rudého práva objevil odkaz na okřídlenou pounorovou frázi Klementa Gottwalda: „*Republiku si rozvracet nedáme!*“ V interview s redakcí z 26. července na to odkazuje Jaroslav Kužel z oddělení propagandy ÚV KSČ. Jeho příspěvek je plný invektiv vůči tzv. antisocialistickým silám působícím proti vládnoucímu režimu: „*Mnohá stanoviska se ptají, zda si dovedou tito lidé vážít podmínek, které jim naše společnost poskytla*

⁴⁷ Všeťka, J. a kol Doležal, J. *Rok na náměstích. Československo 1989*. Praha: ACADEMIA, 1990, s. 50.

*k uplatnění jejich schopností, talentů a tvůrčích sil v tak atraktivním povolání. Stanoviska i rezoluce mají jednoho společného jmenovatele: připomínají ono gottwaldovské – republiku si rozvracet nedáme.*⁴⁸

Podruhé se tento odkaz objevuje následující den ve sloupku *Slovo ke dni*⁴⁹. Horník Alois Johanovský také vyjadřuje svůj negativní postoj vůči opozičním akcím v Československu. Ve svém dopise používá formy nepřímého imperativu plnicí funkci výhrůžky a výstrahy: „*Tak ať se zkusí přesvědčit! Ono gottwaldovské „Republiku si od nikoho rozvracet nedáme“ stále ještě platí.*“

Z jazykového hlediska stojí za pozornost článek, který byl zveřejněn 31. července pod titulem *Široký ohlas provolání*⁵⁰. Setkáme se tu opět s dobově příznačnými lexémy komunistické totality. Zastavme se nyní u tohoto textu podrobněji.

Článek je reakcí na Provolání předsednictva ÚV KSČ k 41. výročí Vítězného února, které apeluje na všechny občany Československa ve věci rozvíjení a posilování hospodářské a společenské přestavby. Jde zde pochopitelně opět o silné ideologické působení na čtenáře. Především se vyjadřuje explicitním způsobem podpora socialismu, komunistické straně a tedy stávajícímu zřízení. Uvádí se celá řada organizací a jejich příslušníků, kteří prostřednictvím dopisů vyjadřují svůj postoj k Provolání. „*Pracovní kolektivy, jednotlivci, politické strany, odborové, svazácké a další organizace, státní orgány a národní výbory. Jako červená nit se všemi dopisy prolínají nejen plná podpora provolání, ale také konkrétní činy, kterými kolektivy a organizace přispějí k naplnění jeho smyslu*“. Při analýze této citace je třeba vzít v úvahu užití slova „*jednotlivec*“ a „*kolektiv*“. Ve Slovníku komunistické totality najdeme doklad frekvencí těchto slov. Po celou dobu totality lexém „*kolektiv*“ byl ideologicky protežovaným, naproti tomu lexém „*jednotlivec*“ v době vlády komunismu tuto preferenci neměl. Dovolíme si ocitovat: „*Lexém kolektiv, snažící se v důsledku převládajícího „socialistického“ pohledu zatlačit svůj tradiční opak, jednotlivec, jehož role byla negována a bagatelizována, prostupuje celou dobu také. Příznačné na něm je však to, že vysoce převyšuje své základové adjektivum kolektivní (jehož sumární frekvence je jen 1195 oproti frekvenci substantiva kolektiv 4004). Do jisté míry to ukazuje na vědomé, a tedy dobové prosazování (dělnického, popř. autorského a jiného) kolektivu a tak i na násilnou anonymizaci jakékoliv tvorby, a tím i neodpovědnosti za svůj výkon.*“⁵¹

⁴⁸ Boudová, M. *Lidé si přejí žít a pracovat v klidu*. RP, 1989, r. 69, č. 174, s. 1.

⁴⁹ Rudé právo. *Slovo ke dni*. RP, 1989, r. 69, č. 175, s. 1.

⁵⁰ Rudé právo. *Široký ohlas provolání*. RP, 1989, r. 69, č. 178, s. 1.

⁵¹ Čermák, F., Cvrček, V., Schmiedtová, V. *Slovník komunistické totality*. Praha: Lidové noviny, 2010, s. 18.

Slovo „*jednotlivec*“ podle autorů Slovníku komunistické totality patří k tzv. koloracím, lexémům minimálního úzu. „Je věcí spíše psychologů, proč se tak úporně a obvykle až zuřivě po celou dobu komunistického období popíral *jednotlivec* a jeho vlastnosti i význam (neoficiální heslo znělo: „*nikdo není nepostradatelný, každý je nahraditelný*“) a vynášela se namísto toho masovost, kolektivnost, a tedy i kolektivní neodpovědnost či anonymnost.“⁵² Jak svědčí průzkum kolektivu Slovníku komunistické totality, v posledním období komunistického režimu jeho užití ještě stoupá, čehož si můžeme povšimnout právě v textech posledních měsíců roku 1989.

Do negativního světla je opět postavena petice Několik vět a její signatáři. Pejorativní výrazy, jimiž jsou znovu odpůrci režimu charakterizováni, jsou např. „*narušovat socialistické zákony*“, „*rozvracet republiku nebo narušovat naši revoluční práci*“. Vedle toho figurují další negativní výrazy hodnotící bez cíleného zaměření na opoziční skupiny překážky na cestě společensko-politické přestavby např.: „*postavit hráz byrokratismu, rutyně, lhostejnosti, sebeuspokojení i pohodlnosti*“.

Naproti tomu stojí lexémy pozitivní ideologické konotace, které mají pomoci orientovat společnost na cestě dalšího rozvoje socialismu. To je právě příznačný lexikon doby komunistické totality odrážející dobovou jazykovou realitu. Především se to týká adjektiv ideologicky příznakových – „*socialistický*“, „*pokrokový*“, „*sovětský*“, „*revoluční*“ atd. V článku se také vyskytují lexémy a termíny, které jsou pro reálný socialismus, viz termín „*chozrasčot*“, který byl přejat z ruštiny, kde znamenal chozjajstvennyj rasčot – tedy hospodářský rozpočet, a z dnešní slovní zásoby češtiny vymizel. Citujme z článku: „*Každému do vědomí musí proniknout nový obsah pojmů, jako například socialistické vlastnictví, plán, trh, zbožně peněžní vztahy, chozrasčot, socialistická soutěživost, socialistické podnikání, zisk, sociální jistoty, sociální spravedlnost.*“

Smyslem článku *Široký ohlas provolání* je vštěpovat čtenářům „hodnoty“ poctivé práce pro socialistickou současnost v ideologických intencích stávajícího režimu. To je zde vyjádřeno pomocí lexikálních kvantifikátorů, např. „[...] *naprostá většina našich občanů spojuje totiž své naděje se socialistickou cestou rozvoje*“. Autor stati opakovaně sugeruje, že Provolání komunistického vedení se setkalo ve společnosti s velkým porozuměním: „*Ano, provolání má širokou odezvu*“, „*Provolání se setkává s širokým ohlasem*“, „*Provolání předsednictva ÚV KSČ k 41. výročí Vítězného února našlo ve straně a společnosti*

⁵² Tamtéž.

opravdovou širokou odezvu.“ Článek též informuje čtenáře o připravovaném XVIII. sjezdu KSČ, plánovaném na květen roku 1990 a pokládá Provolání za „základní osu“ příprav na něj.

3.3 21. Výročí okupace 1968. Srpnové demonstrace

Ovšem aktivizace veřejnosti u příležitosti 21. výročí vstupu vojsk Varšavské smlouvy odhalily skutečnou situaci ve společnosti a podaly další závažné svědectví o tom, že krizové momenty společenského vývoje neustupují, naopak se stupňují a prohlubují. Miroslav Sígl takto popisuje atmosféru srpna roku 1989: „Již před výročím okupace Československa z 21. srpna 1968 zesílila perzekuční aktivita Státní bezpečnosti vůči představitelům nezávislých občanských iniciativ. Režimní sdělovací prostředky se snaží vyvolat dojem, že nezávislé iniciativy usilují o násilnou konfrontaci se státní mocí.“⁵³

V tu dobu stále téměř každé číslo Rudého práva zveřejňovalo články a čtenářské ohlasy týkající se petice Několik vět, jejích iniciátorů i občanů, kteří pod ni připojili svůj podpis. Každá stránka deníku se snaží upoutat pozornost dramatickostí svých titulků jako např.: „*Proti vyvolání neklidu a nátlakových akcí*“, „*Odmítáme program rozvratu*“, „*Nasedli do nesprávného vlaku*“ atd. Stálou rubriku Rudého práva nadále tvořily dopisy čtenářů, kteří si stěžovali na to, že se buď dali iniciátory Několika vět oklamat a podepsali je, nebo svá jména údajně neoprávněně našli v seznamu signatářů.

21. srpen 1989, 21. výročí invaze do Československa, se stal významným historickým okamžikem pro občanské iniciativy, především proto, že je přijely povzbudit skupiny sympatizujících občanů zejména z Polska a Maďarska, kde bylo směřování k zásadním společenským změnám už na rychlém postupu. Komunistickou moc v ČSSR zaskočil také fakt, že polská a maďarská vláda se veřejně distancovaly od intervence v Československu. Polský Sejm dokonce odsoudil zásah pěti států Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a prohlásil ho za ránu procesu politické demokratizace. Na to příští den reagovalo Rudé právo. Prohlášení sousedních zemí redakce považovala za jednání, které se přičí všem „*tradičně dobrým vztahům přátelství a všestranné spolupráci zemí*“. Autor stati se vůči tomuto prohlášení vyjadřuje kriticky a sděluje, že „*hodnocení československých dějin je výlučným právem národů ČSSR a českoslovenští poslanci trvají na tom, aby toto právo bylo v plné míře respektováno.*“⁵⁴

Avšak toto sdělení odporuje skutečnosti. Na základě posledních událostí, zejména událostí roku 1989 včetně Palachova týdne, se nelze domnívat, že vládní moc respektuje

⁵³ Sígl, M. *Události totality, svobody a demokracie*. Třebíč: Akcent, 2010, s. 132.

⁵⁴ Kohout, J. *Viděno v širších souvislostech*. RP, 1989, r. 69, č. 197, s. 2.

názory svého národa ohledně současného dění v Československu. Připomeňme, že představitelé nezávislých iniciativ neskrývající svůj názor na stávající vládní režim Československa byli zatýkáni a vězněni. V době totality pojmy jako „*duch svobody*“, „*důvěra*“, „*tolerance*“, „*pluralita*“ se, pokud vůbec byly součástí diskursu, staly dokonale formálními a prázdny. Na základě deníkových záznamů Miroslava Síglu o srpnové demonstraci můžeme usoudit, že takové zhodnocení československých dějin, jehož projevem účast na ní také byla, narazí u vládnoucí garnitury na tuhý odpor: „Podle federálního ministerstva vnitra se manifestace zúčastnilo jeden a půl tisíce lidí, 990 bylo kontrolováno, zadrženo bylo 105 československých a 56 zahraničních účastníků, mj. byli vzati do vazby také dva maďarští občané. Ještě před konáním demonstrace bylo však zadrženo celkem 81 „ideových vůdců protisocialistických vystoupení“, proti 1159 občanům „byla uplatněna účinná opatření“, 166 osob bylo před 21. srpnem povoláno na vojenské cvičení. V důsledku opatření na státních hranicích se do Československa nedostalo 405 Poláků, 46 Maďarů a 36 Italů.“⁵⁵

Charta 77, a další nedávno vzniklé neoficiální skupiny jako Nezávislé mírové sdružení, České děti, Mírový klub Johna Lennona, Společenství přátel USA a Polsko-československá solidarita šířily zprávy o protestním shromáždění 21. srpna v Praze a varovaly před možným ozbrojeným zásahem státní moci proti občanům. V samizdatových Lidových novinách představitelé občanských aktivit vyjadřovali své názory na stávající události a na povahu komunistického režimu. Ludvík Vaculík ve svém článku *Vzdejte se, nic se vám nestane* přemýšlí o 40 letech uplatňování vedoucí role komunistické strany: „Kultura žije čtyřicet roků jako utopenec: vždycky se na vteřinu zvedne nad vodu a nadechne se, aby vydržela smrtelné minuty pod vodou... O nás teď říkají, že jsme se otočili „ke společnosti“ zády; my však stojíme přesně tak jako v osmašedesátém, motali se oni. Řekněte mi jedinou věc, v níž komunistická strana byla napřed a osvědčilo se to. Když si i připomeneme něco dobrého či pěkného, co za tu dobu vzniklo, musíme si povzdechnout, oč víc toho mohlo být bez jejího vedení, dřív a levněji.“⁵⁶

Předsednictvo ÚV KSČ se nadcházejících událostí obávalo, snažilo se všemi způsoby občanské aktivity utlumit. 18. srpna byl otištěn článek na titulní straně Rudého práva pod titulkem *Prohlášení vlády ČSSR. Vláda Československé socialistické republiky, vedená pocitem odpovědnosti vůči lidu a socialistické vlasti, považuje za potřebné obrátit se v tyto*

⁵⁵ Sígl, M. *Události totality, svobody a demokracie*. Třebíč: Akcent, 2010, s. 136.

⁵⁶ Vaculík, Ludvík. *Vzdejte se, nic se vám nestane*. Lidové noviny, 1989, č. 8, s. 6.

dny ke všem občanům Československa s tímto prohlášením⁵⁷. Účel tohoto článku je zřejmý. Při vhodné příležitosti prohlášení autor stati znovu zdůrazňuje pozitivní význam socialistického státního zřízení pro občany ČSSR a současně kritizuje „protistátní“ činnost občanských aktivit. V textu to lze doložit na celé řadě slovních spojení a označení, která nemohou zakrýt svou sémantickou vyprázdněnost: „z iniciativy a pod vedením KSČ“, „intenzivně pokračující práce“, „sociální jistoty“, „pocitivá práce“, „klid a pokojná atmosféra“, „proces přestavby a demokratizace“.

Ve stejném duchu pokračuje další rozsáhlý článek *Nezvratnost socialistické cesty*.⁵⁸ Úderná slova mají zprostředkovat dojem silné mocenské pozice vládnoucí garnitury a mobilizovat veřejnost před nadcházejícím srpnovým výročím. Zdůrazňuje se zde, obdobně jako v jiných již citovaných ukázkách, že socialistické zřízení v ČSSR je charakterizováno „slušnou životní úrovní, novými podmínkami hospodaření, sociálními jistotami, vzdělanostním zázemím“. Při užití adjektiva „nový“ je nápadné, že ani tak nevyjadřuje svůj původní význam, ale znamená spíše „dobrý“ nebo „lepší“. Jde zde hlavně o porovnání s předchozím obdobím, které je podrobena krotké kritice, a o zdůraznění intenzivního vývoje ekonomiky. Do negativního světla autor článku staví opět představitele nezávislých občanských skupin. Tentokrát je charakterizuje novým lexikálním vyjádřením – „programoví nepřátelé socialismu“. Manifest Ludvíka Vaculíka z roku 1968 Dva tisíce slov zde byl znovu v negativním kontextu připomenut a veřejně prohlášen za základnu všech protistátních, „rozvrtných akcí“, jak je charakterizuje autor článku.

21. srpna 1989, v den výročí invaze do Československa, došlo na Václavském náměstí k většímu shromáždění opozičně naladěných občanů. Podle vzpomínek účastníků měla manifestační akce poměrně klidný průběh. Demonstrace se uskutečnila na pěší zóně, takže ani nebránila v provozu městské dopravy. Lidé skandovali hesla, zpívali hymnu, výkřiky vyjadřovali podporu nezávislým iniciativám a jejich představitelům, dožadovali se lidských práv, svobody a demokratického vývoje. Ale jak již bylo zmíněno, manifestace se střetla s bezpečnostními složkami, které zatýkaly některé z účastníků, zabavovaly a likvidovaly filmy a fotoaparáty. Uveďme úryvek ze vzpomínek Jiřího Všetěčky: „Došlo k potyčkám s policií, která sedící občany násilím odnášela do svých vozů. Přibyly další posily v bílých helmách. Část lidí se snažila přemístit na Staroměstské náměstí, které však bylo uzavřeno. Demonstrace se rozšířila na různá místa ve středu města – do Kaprovy ulice, na Karlovo

⁵⁷ Rudé právo. *Prohlášení vlády ČSSR. Vláda Československé socialistické republiky, vedená pocitem odpovědnosti vůči lidu a socialistické vlasti, považuje za potřebné obrátit se v tyto dny ke všem občanům Československa s tímto prohlášením. RP, 1989, r. 69, č. 194, s. 1.*

⁵⁸ Tamtéž.

náměstí, k ONV Praha 1, na Palachovo náměstí a odtud kolem AMU na Mánesův most. Manifestovalo se u Máje, v Jilské ulici, u Slovanského domu. Znovu se na různých místech ozývala hesla Charta, Dubček, Havel, Chceme svobodu!⁵⁹

Příští den byl v Rudém právu otištěn na titulní straně článek *Provokace ve středu Prahy*⁶⁰ a ihned po něm následovalo další pojednání o pondělních událostech – *Viděno v širších souvislostech*⁶¹. Režimní deník samozřejmě reagoval odsouzením a ze spoluorganizování nepokojů obviňoval i cizí státní občany maskující se jako turisté. „V pondělí krátce po sedmnácté hodině v dolní části Václavského náměstí rozvinula skupina maďarských turistů transparent s nápisem: „Přicházíme s květy, a ne s tanky“. To byl signál k demonstračnímu vystoupení“. Jiří Kohout, autor článku *Viděno v širších souvislostech*, tvrdí, že hlavním cílem manifestační akce bylo „ukázat, kolik lidí stojí za opozicí“. Je přesvědčen, že za demonstrací stojí tzv. „zahraniční „poradci“ a spojenci“, kteří podle zpráv před výročím šířili provokační pověsti v zahraničních zpravodajských centrech. Autor stati se snaží přesvědčit čtenáře o „širší „internacionalizaci“ pražské provokace“ a vyzývá je, aby se zamysleli nad příčinami a důsledky pondělních akcí.

V tomtéž čísle bylo otištěno *Slovo ke dni*⁶², kde inženýr Alexandr Hegedus, československý občan maďarské národnosti, vyjádřil svůj názor a přiznal se, že se za účastníky z Maďarska hanbí. Ve svém projevu se prezentuje jako příslušník KSČ a vidí jedinou cestu k vzestupu a k rozvoji země: „Jsem pevně přesvědčen, že náš život změní k lepšímu především poctivá práce a kvalitní výsledky této práce – a to na každém pracovišti. Proto ani naše hlavní město, ani celá ČSSR nepotřebuje zkomolené čtení „výzev“, ale poctivou práci s co nejlepším výsledkem na každém místě.“

Na první pohled srpnové události kolem výročí okupace prošly bez velkých incidentů, ale ve skutečnosti byly podstatným stimulem pro aktivizaci občanských iniciativ. Podle vzpomínek Miroslava Síglu výročí invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa se opětovně stalo záminkou pro vyjádření široké mezinárodní podpory a odezvy: „Celý svět znovu odsoudil napadení Československa v srpnu 1968, jen čs. vláda a parlament napadené země mlčí, anebo stále tvrdí, že šlo o bratrskou pomoc. To je absurdní, všichni ti mocní si snad neuvědomují, do jaké se dostávají izolace!“⁶³

⁵⁹ Všečetka, J. a kol. Doležal, J. *Rok na náměstích. Československo 1989*. Praha: ACADEMIA, 1990, s. 54.

⁶⁰ Rudé právo. *Provokace ve středu Prahy*. RP, 1989, r. 69, č. 197, s. 1.

⁶¹ Kohout, J. *Viděno v širších souvislostech*. RP, 1989, r. 69, č. 197, s. 2.

⁶² Tamtéž.

⁶³ Sígl, M. *Události totality, svobody a demokracie*. Třebíč: Akcent, 2010, s. 137.

Pozice opozičních skupin postupně sílila, její aktivita nacházela odezvu nejen v české a slovenské společnosti, byl tu ovšem i širší vliv mezinárodní. Zejména změny v sousedních zemích přispívaly k posílení československého opozičního hnutí. Především se to týkalo Polska a Maďarska, kde probíhaly zásadní reformy politického systému – komunistické vlády se zde postupně dostávaly do defenzívy, byly přinucovány k zásadním ústupkům a nakonec se ocitly zcela ve vleku revolučních změn.

28. říjen má v dějinách českého a slovenského národa zásadní důležitost. V roce 1918 byla jako vyvrcholení zápasu o samostatnost obou národů vyhlášena první Československá republika. To byl významný moment, kdy se zrodily státní svoboda, nezávislost a možnost demokratického vývoje. Pro převážnou většinu populace komunistického Československa znamenal tento často nepřipomínaný státní svátek (totéž datum bylo během socialismu připomínáno především jako Den znárodnění) morální vzpruhu a snad i kapku naděje na zlepšení politických poměrů. Den výročí vzniku Československa tentokrát připadl na sobotu, takže Rudé právo otisklo den předem článek věnovaný nástávajícímu svátku. Na titulní straně velkými písmeny upoutává čtenářskou pozornost heslo – *28. října – svátek všeho československého lidu*. Za tím následuje článek s podtitulem *Dědici a pokračovatelé*⁶⁴, kde autor uvažuje o významu 28. října roku 1918 v dějinách Československa. „*Význam 28. října 1918 si ve vědomí nejširších vrstev naší společnosti uchoval svůj význam a zaslouží si, abychom jej vzpomínali jako státní svátek. Tento den se stal výslednicí událostí, které jej připravovaly i které na něj navazovaly v nově vzniklém státu a v celé Evropě*“. Bylo to po mnoha letech faktického mlčení přiznání historického významu založení samostatného státu, i když se v článku komunisticky tradičně připisuje značný vliv Velké říjnové socialistické revoluce: „*V tomto smyslu chápeme symbolickou spjatost 28. října se 7. listopadem. Velká říjnová socialistická revoluce nesporně příznivě urychlila zrod samostatného Československa*“. Autor článku se tu pojednou snaží přesvědčit čtenáře, že hodnoty, které stály u zrodu první demokratické republiky, zejména lidovost a demokratismus, jsou nynějším vládním systémem stále respektovány: „*Přes všechny historické problémy zůstaly tyto hodnoty v životě našich národů uchovány*.“

K vykreslení pozitivní charakteristiky stávajícího státního zřízení zde slouží také připomínka únorových událostí z r. 1948, které, jak se najednou v článku tvrdí, prý jen pokračovaly v tendencích historického první demokratické republiky. Jako další, kvalitativně vyšší etapa je zde vyzdvíženo schválení Ústavního zákona o československé federaci v r.

⁶⁴ Rudé právo. *Dědici a pokračovatelé*. RP, 1989, r. 70, č. 254, s. 1.

1968. „Vznikly tak další příhodné podmínky pro to, aby oba národy – český a slovenský – mohly v československém státu rozvíjet plnohodnotně všechny formy a oblasti národospolečenského života – aby našly svůj výraz v oblasti hospodářské, sociální, kulturní i politické“. Autor článku však pomíjí skutečnost, že původní koncepce první Československé republiky byla založena na ideji vytvořit jednotný, demokratický, centralistický „národní stát“, jehož vzorem a garantem bezpečnosti se stala Francie. Tvrdí, že „federace je v našich podmínkách správným krokem na cestě uplatňování leninské politiky zajišťování práva národů na sebeurčení. Československá státnost tak byla rozvinuta o další hodnotu, jejíž význam oceňujeme nejen z pohledu vlastních, ale i cizích zkušeností.“

Na závěr se ještě zmiňme o příspěvku „Hlásíme se k pokrokovým tradicím našich národů“. Jeho ideologicky agitační vyznění je zřejmé. Formálně je umocněno užitím 1. osoby množného čísla ve funkci všeobecného podmětu. Tím se má dokumentovat úsilí o jednotu všech občanů republiky, o jednotu jejich politických názorů. Užití všeobecného podmětu „my“ nese další ideologický odstín: tímto způsobem se má jasně vymezit skupina lidí, kteří věří ve stávající režim, poctivě žijí, pracují a přispívají valnou měrou k míru a klidu. Vystává tu proto zřetelný protiklad mezi pojmy „my“ a „oni“. Skupina „oni“, jak píše autor článku, jsou ti, „kteří by chtěli na odkazu 28. října parazitovat a zneužívat jej.“

Ovšem události 28. října se neodehrály v intencích článku novináře z deníku Rudé právo o den dříve. V den oslavy došlo k brutálnímu zásahu policie proti demonstrantům v Praze, ačkoliv se akce zúčastnilo poměrně málo lidí, což vyvolalo jisté rozčarování v řadě nezávislých iniciativ. V deníkových záznamech Miroslava Síglu najdeme prohlášení Československé demokratické iniciativy, ve kterém její představitelé volí tvrdší tóny: „Oslavit 28. říjen na tomto historickém náměstí je právem každého z nás. Oslavy má povinnost zabezpečit stát důstojným způsobem. My prostí občané si tento státní svátek připomeneme v duchu tradic, v tom nám nikdo nemůže zabraňovat.“⁶⁵

V řadách nezávislých skupin převládlo po demonstraci ovzduší přechodné stagnace. Po demonstraci 28. října Jan Ruml, disidentský novinář, otiskl v samizdatových Lidových novinách článek *Hra s čísly*⁶⁶, kde vyjadřuje svůj skeptický názor na mobilizování širších občanských mas: „Bud' me upřímní: společnost procitá jen velmi zvolna. V podstatě netečně přijímá přímé a nestoudné provokace režimu, jakou je třeba zpodobení člověka odpovědného za smrt nevinných na bankovce (protestní demonstrace se zúčastnilo 200 lidí) nebo současné

⁶⁵ Sígl, M. *Události totality, svobody a demokracie*. Praha: Akcent, 2010, s. 184.

⁶⁶ Ruml, J. *Hra s čísly*. Lidové noviny, 1989, č. 11, s. 2.

oficiální kladení květin na hroby prezidentů Masaryka a Gottwalda v den výročí republiky. Rekonstrukce národního sebevědomí a národní hrdosti, opětovný návrat pojmů jako republika, vlast a národ bude zřejmě o to složitější, že jim nutně musí předcházet rekonstrukce sebevědomí a hrdosti individuální. Čtyřicetileté úsilí nevzdělanců o pustošení všech oblastí národního života a systematické budování konzumního socialistického šovinismu vykonal své. Valná většina obyvatelstva se na těchto procesech více či méně podílela. A tak spílá-li člověk tomuto systému, spílá vlastně i sám sobě.“

Skeptické výhledy však rozhodně výrazněji neutlumily aktivní činnost nezávislých občanských skupin. Naopak bylo patrné vyšší úsilí při každodenní práci, zesílil styk s mezinárodními organizacemi, počítalo se s dalšími (např. ekologickými) manifestacemi a vystoupeními. Zásahy bezpečnostních složek vyvolal řadu negativních reakcí doma i v zahraničí. Evropský a americký tisk zveřejňoval články a brutální fotografie z míst demonstrace 28. října. Miroslav Sígl současně s těmito událostmi píše ve svém deníku: „Světový tisk přináší fotografie zbitých demonstrantů, kteří marně volali po dialogu s mocí. Koho chtějí mást komunističtí samovládci? Na jedné straně pokládají věnec na hrob TGM v Lánech, na druhé straně zatýkají ty aktivisty, kteří nosí jméno a odkaz TGM ve svém srdci, chtějí vzpomínat na samostatnost ČSR, na jejího prezidenta Osvoboditele a místo toho jsou bití obušky! To, co se děje v Praze, do evropského domu nepatří a zejména tam nepatří ti, kteří jsou u vesla!“⁶⁷

Podívejme se na reakci komunistického tisku. Následující den po demonstraci Rudé právo na titulní straně zveřejnilo článek plný falešného patosu s titulkem *71. výročí vzniku společného státu Čechů a Slováků*. Podtitul následuje ještě většími písmeny – *Věrnost lidu a socialismu*⁶⁸. Článek doplňuje rozsáhlá fotografie ze slavnostní vojenské přísahy v Praze. Samozřejmě tu všechno směřuje k pozitivnímu vyznění, převládá nadšený tón ze státního svátku a organizovaných událostí, hrdost na socialistickou vlast a na veřejné vystoupení československých ozbrojených sil. „*Nad ztichlou částí Václavského náměstí zazněla slova přísahy přednesená z tribuny jedním z velitelů. V odpověď se ozvalo mohutné „Tak přísaháme!“*“ vojáků. *Na tváři každého z nich byla zřejmá vážnost tohoto okamžiku, kdy přijímali největší závazek občana Československé socialistické republiky.*“

Následující stránka téhož čísla obsahuje článek s podtitulem *Zneužili 28. října*⁶⁹, který detailně líčí události na Václavském náměstí. Dovolme si ocitovat malý úryvek, abychom i na

⁶⁷ Sígl, M. *Události totality, svobody a demokracie*. Praha: Akcent, 2010, s. 186.

⁶⁸ Stibor, J. *Věrnost lidu a socialismu*. RP, 1989, r. 70, č. 255, s.1 – 2.

⁶⁹ Janouškovec, J., Podzimek, M., Smola, J. *Zneužili 28. října*. RP, 1989, r. 70, č. 255, s. 2.

stránkách oficiálního tisku lépe pochopili ostrý kontrast oficiálních projevů v porovnání s drsnou skutečností, která se odrážela v těchto a krátce nato následujících dnech ve vzpomínkách a záznamech současníků. *„Sobota 28. října, státní svátek ČSSR. Připomínáme si výročí vzniku republiky. Sváteční slunné odpoledne vylákalo do historických míst hlavního města tisíce Pražanů, domácích i zahraničních turistů. Před patnáctou hodinou však přišli na Václavské náměstí i lidé, jimž vůbec nešlo o to, obdivovat historické pamětihodnosti. Je slyšet čeština, ale také polština, maďarština, němčina a další jazyky. Několik desítek západních novinářů čeká s napětím na senzaci. Jejich pobíhání místy působí až komicky. Kdekoliv se objeví větší skupinka lidí, okamžitě tam spěchají s televizními kamerami.“*

Jak už bylo řečeno, koncem října převažovala v nezávislých občanských iniciativách skepse v otázce nejbližšího politického vývoje, a nikdo tak nepředvídal následující osudový přelom, který znamenal zásadní změnu v politickém vývoji Československa.

3.5 Sametová revoluce. Listopadový převrat 1989

Celý rok 1989 i předchozí události roku 1988 se odehrávaly za zvýšené aktivity Charty 77 a dalších nekonformních občanských skupin. Jejich hlavním záměrem (ostatně formulovaným už v původním textu Charty z konce r. 1976) bylo především zahájit dialog s vládnoucí mocí, dialog, který by se týkal všech podstatných problémů, které stály v cestě demokratizaci politického vývoje v Československu. Jejich představy o další cestě byly založeny na principech pokojného vyjednávání s nositeli politické moci, aby nedocházelo k zbytečně vyhroceným až konfrontačním situacím. Nehledíce na odpor státní moci a na četné policejní zásahy představitelé nezávislých iniciativ se snažili s kolísavou intenzitou organizovat různé demonstrační akce. Většina obyvatel Československa chovala k těmto aktivitám sympatie, i když se obávala dát je otevřeněji najevo. V průběhu druhé poloviny roku 1989 se stále více aktivizovala i vysokoškolská mládež, a to i v rámci oficiální struktury Socialistického svazu mládeže. Ten také zaštitil vzpomínkovou akci připomínající 50. výročí události 17. listopadu 1939. Toto shromáždění spustilo sled událostí, které se staly překvapivým mezníkem novodobých československých dějin.

V československých dějinách den 17. listopadu znamená bolestné připomenutí události roku 1939, tedy v období protektorátu Čechy a Morava. Jako reakci na smrt studenta Jana Opletala těžce zraněného při pražských protinacistických demonstracích 28. října vyvolal jeho pohřeb nová protestní shromáždění. Odvetná opatření režimu byla krutá – došlo k uzavření všech českých vysokých škol a k odvezení asi 1200 studentů do koncentračních táborů. Uvedme úryvek ze vzpomínek Petra Pitharta, českého politika, který vzpomínkovou

událost zažil jako očitý svědek: „Sedmnáctý listopad je pro Čechy, Moravany a Slezany velmi silné datum, v naší historii snad jedno z nejsilnějších, protože je jaksi „zdvojené“, a dnes, po roce 1989, už „ztrojené“. Je to datum obtížené symboly, za kterými je krev a lidské životy. Kdo ví, zda si to všechno uvědomovali ti, kdo toho dne k večeru začali sestupovat z Albertova dolů do města. Je v tom datu totiž skryta i odkryta více než jedna vzpomínka: na vznik samostatného státu a na odpor k nacistické okupaci.“⁷⁰

Shromáždění bylo oficiálně povoleno a konalo se na pražském Albertově v odpoledních hodinách. Vysokoškolská rada a studentští představitelé tam důrazně tlumočili své názory a skandovali odvážná protirežimní hesla, což doprovodili zpěvem studentské hymny *Gaudeamus igitur*. Klidně pokračující manifestace dále pokračovala směrem na Vyšehrad za účelem slavnostně položit květiny na hrob básníka K.H.Máchy. Na první pohled probíhala manifestační akce pokojně, bez záměru pořádkové síly výrazně provokovat. Avšak přes oficiální povolení manifestace, bezpečnostní složky vládní moci jen čekaly na sebemenší pohnutku k zásahu. Ta se naskytla, když průvod zamířil po nábřeží směrem k centru a zabočil na Národní třídu. Jiří Doležal vzpomíná: „Bezpečnost Národní třídu neprůchodně uzavřela. Deset minut po deváté hodině večer nebylo pochyb, že peklo sídlí mezi Spálenou a Mikulandskou ulicí. Policejní jednotky přistoupili k zákroku s volnou rukou, ničím neomezovány. Studenti seděli na zemi a volali: „Máme holé ruce!“ Lidé v prvních řadách se chytli za ruce, ale byli roztrženi. Někteří dostali strach a hledali úkryt v domech.“⁷¹

Část Národní třídy byla tedy nakonec svědkem drastického zásahu pořádkových sil. Stovky studentů byly zraněny, zbity a nuceny vyhledat lékařské ošetření. Rozšířila se i později dementovaná zpráva o úmrtí studenta Martina Šmída, která situaci ještě více zdynamizovala.

Zastavme se nyní podrobněji u analýzy reakce oficiálního stranického tisku na události 17. listopadu a následujících dní. Ihned příští den po demonstraci byl na titulní straně Rudého práva otištěn článek od redakční zpravodajky – *Demonstrace studentů*⁷². Na první pohled přinesl skutečná fakta, ale ve zpráva měla daleko k objektivnímu pohledu na událost, o zraněných studentech v ní nepadlo ani slovo. Zpravodajka charakterizovala shromáždění na Albertově jako „společnou akci městské vysokoškolské rady a neorganizovaných studentů, která měla rozpornou tvář.“ Dále píše: „Už na Albertově a potom během pochodu se na transparentech a ve skandovaných pokřicích objevovala a postupně převládla hesla, která

⁷⁰ Pichart, P. *Devětaosmdesátý*. Praha: ACADEMIA, 2009, s. 79.

⁷¹ Všetečka, J. a kol. Doležal, J. *Rok na náměstích. Československo 1989*. Praha: ACADEMIA, 1990, s. 74.

⁷² Rudé právo. *Demonstrace studentů*. RP, 1989, r. 70, č. 272, s. 1.

napadala představitele KSČ, vedoucí úlohu komunistické strany, požadovala zrušení milicí, demisi vlády, svobodné volby a podobně.“

V pondělním vydání Rudého právo otisklo projev Františka Pitry, předsedy vlády České socialistické republiky, kterým se ve svém televizním vystoupení předešlý večer obrátil k občanům státu – *Výzva k rozvaze a občanské odpovědnosti*⁷³ V jeho projevu se už odrazilo to, že vládnoucí moc si začala plně připouštět nálady, které nyní začaly ve společnosti převládat. Byla nucena si přiznat, že mohutný pohyb ve studentských řadách už nebude moci ignorovat. Studenti se, jak už několikrát, zejména v poválečných dějinách, stali hnací silou vývoje. Vláda se tak snažila najít s mládeží alespoň částečně společnou řeč. Projev Františka Pitry byl jedním z těch pokusů. Připomněl v něm několikrát, že vláda bude počítat s vysokoškoly a s jejich názory a vždy bude podporovat jejich aktivní zapojení do vývoje země. Pitr také připomněl, že proces přestavby je dlouhodobým procesem, na který bude nutno soustředit všechny síly. Studentské protirežimní projevy označil za výsledek zneužití studentské odvahy.

Uveďme zde část jeho nyní už zpozdilého a neúčinného prohlášení: *„Obracím se na vás, spoluobčany, na vysokoškoly, mládež, umělce, na všechny. Žádná krajnost a neuváženost nemohou vést společnost kupředu. Drtivé většině našeho lidu záleží na pokojném vývoji, na tom, aby se nám dařilo lépe rozvíjet naše hospodářství, lépe uspokojovat potřeby našich lidí. Aby v každé rodině vládl pocit jistoty a pohody. Nesnadné úkoly, které jsou před námi, vyžadují plné soustředění sil každého z nás. Vyžadují tvořivost, rozvahu a občanskou odpovědnost.“*

Zatímco v prvních dnech po 17. listopadu oficiální, zejména komunistický tisk denně informoval o aktuálním dění, aniž byl patrný posun směrem k objektivnějším pohledům. Chod událostí na pražských vysokých školách nabíral stále dynamičtější podobu. Již 18. listopadu se k stávkujícím vysokoškolákům připojili herci a ostatní pracovníci pražských divadel. Velké shromáždění se konalo v Realistickém divadle, kde byla vyhlášena generální stávka na termín 27. listopadu. Jiří Doležal vzpomíná: „Nic takového nebylo dosud ani teoreticky vysloveno. Byl to politicky nejdůležitější požadavek. Šlo v něm o měření sil – buď a nebo!“⁷⁴ Vlna protirežimního hnutí stále nabírala sílu. Skupina angažujících se v revolučním dění se rozšířila o kulturní pracovníky, kteří např. zorganizovali koncert v Smetanově síni, kde každý měl příležitost k vyjádření svých názorů. Příslušníci československé inteligence se

⁷³ Rudé právo. *Výzva k rozvaze a občanské odpovědnosti*. RP, 1989, r. 70, č. 273, s. 1.

⁷⁴ Všetečka, J. a kol. Doležal, J. *Rok na náměstích. Československo 1989*. Praha: ACADEMIA, 1990, s. 76.

v tyto dny už v naprosté většině postavili do opozice vůči komunistickému režimu a jasně si uvědomili, že „bud' teď nebo nikdy“, že právě nastal ten historický moment, kdy se zrodila jasná šance přivést současné Československo na novou cestu vývoje. I v divadlech byly vyhlášeny stávky, a to i mimo Prahu – nehrálo se nejen na pražských jevištích, ale se k nim připojila divadla v Brně, v Liberci, stejná situace byla i na Slovensku.

Při pohledu na stránky RP těchto dní je vidět, že v jejich průběhu je už skoro každý článek věnován současnému dynamickému dění, ale stále ze zorného úhlu režimu: „*Pokus vyvolat společenský neklid*“, „*Praha, 20. listopadu*“, „*Chceme klid a pořádek*“ atd. 21. listopadu byl na titulní straně Rudého práva zveřejněn článek *Dialog ano – konfrontace ne*.⁷⁵ Titulek je poněkud licoměrný, připomeňme, že po celý rok 1989 a již dlouho předtím usilovaly při každé příležitosti Charta 77 a další občanské iniciativy s vládou dialog zahájit, ale moc jej pravidelně striktně odmítala. Nyní falešně tvrdí: „*Přestavba pro nás znamená i dialog. Vítáme všechny podněty, iniciativy, připomínky, které mohou tento složitý proces vyjasnit a urychlit.*“ Znovu tu bije do očí ideologická snaha zkrotit protirežimní vzdor. Skoro v každém příspěvku se píše o rozsáhlém programu přestavby a demokratizaci společnosti: „*důsledná realizace společenské přestavby*“, „*zlepšování sociální a ekonomické úrovně života občanů*“, „*uskutečnit řadu opatření pro další rozvoj ekonomiky a životní úrovně*“ atd.

Stranické vedení se také velmi obávalo, že ztratí podporu dělnictva. Snažilo se na ně působit, aby se nezapojili do občanského opozičního hnutí. Všemi možnými způsoby se snažili zdůrazňovat značnou úlohu dělníků v společenské přestavbě. V průběhu revolučních dní se na stránkách Rudého práva objevovaly názory československých dělníků, kteří prohlašovali klid a poctivou práci za jedinou možnost, jak společnost posouvat vpřed. „*Ke své těžké a náročné hornické práci potřebujeme klid a pořádek, který si nenecháme nikým narušovat. Jinak jsme připraveni také vyjít do ulic*“⁷⁶, vážně vyhrožují členové podnikové organizace KSC Dolu ČSM ve Stonavě.

Mezitím nabýval revoluční společenský pohyb na mohutnosti. 19. listopadu bylo založeno Občanské fórum, nikoli klasická politická strana, nýbrž hnutí sdružující všechny opoziční síly. V čele stanul dramatik a vůdčí představitel disentu Václav Havel. K dalším představitelům fóra patřili Jan Ruml, Saša Vondra, Milan Hruška, Lubomír Kopecký, Jana Petrová a další. Do protestních akcí v Praze se zapojilo nově zřízené Nezávislé sdružení

⁷⁵ Rudé právo. *Dialog ano – konfrontace ne*. RP, 1989, r. 70, č. 274, s. 1.

⁷⁶ Rudé právo. *Chceme klid a pořádek*. RP, 1989, r. 70, č. 274, s. 1.

novinářů, na manifestacích se objevovaly vtipné nápisy: „Televize lže, jako když Rudé právo tiskne“. Pracovníci Československého rozhlasu i Československé televize odmítali pracovat pod vedeními dosazenými normalizační komunistickou mocí. Miroslav Sígl ve svých deníkových záznamech popisuje: „Deníky Mladá fronta, Svobodné Slovo, Lidová demokracie a zčásti též Zemědělské noviny stojí plně za požadavky studentů, divadelních umělců a všech nezávislých organizací, jejichž zástupci založili Občanské fórum. Kromě nezávislých organizací a občanských sdružení jsou v něm i členové Čs. strany socialistické a Čs. strany lidové.“⁷⁷

Stranický tisk byl odsunut do izolace od skutečného dění kolem českých médií, neustále a naprosto neúčinně vyzýval občany, především mladé lidi otřepanými klišé k rozvaze, ke klidu, k pořádku, k rozumu. Ve článku *Rozvahu*⁷⁸ z 23. listopadu jsou podobná „ponaučení“ formulována následovně: „*Chtělo by se mladým lidem říci, ano, buďte kritičtí a odvážní, to k mládí také patří, ale buďte současně rozumní a spravedliví. Projděte si znovu hesla, která zazněla vašimi průvody, a v klidu, bez emoci si řekněte, za kterými stojíte i ve chvílích rozumné úvahy.*“

Skoro každý den se v Praze se konaly stále mohutnější manifestace. Miroslav Sígl ve svých záznamech píše: „[...] Václavské náměstí v Praze – dějiště největších demonstrací v zemi.“⁷⁹ Doslova celé hlavní město Československa bouřilo protirežimním protestem. Balkón budovy Melantrichu se stal hlavním agitačním jevištěm, odkud zazněla významná prohlášení a požadavky především představitelů Občanského fóra na čele s Václavem Havlem. Po dlouhé době se mezi mluvčími na manifestacích objevil i Alexandr Dubček. Prahu následovaly v revolučním pohybu další česká a slovenská města – Brno, Olomouc, Banská Bystrica, Košice, Bratislava.

25. listopadu Rudé právo zveřejnilo informaci o mimořádném zasedání ÚV KSČ. V článku *Usnesení ÚV KSČ*⁸⁰ redakce zveřejnila výsledky jednání. Poprvé tu čteme slova s objektivnějším pohledem na skutečnost. Dovolme si ocitovat úryvek: „*Ústřední výbor KSČ na svém mimořádném zasedání dne 24. listopadu 1989 projednal současnou situaci v zemi. Společnost se ocitla v krizi. Další stupňování napětí ve společnosti ohrožuje socialismus v naší vlasti. Vedení strany a státu nezvládlo tuto situaci... Ústřední výbor, vědom si své odpovědnosti před stranou a lidem, přijal rezignaci všech členů a kandidátů předsednictva a*

⁷⁷ Sígl, Miroslav. *Události totality, svobody a demokracie*. Praha: Akcent, 2010, s. 217.

⁷⁸ Rudé právo. *Rozvahu*. RP, 1989, r. 70, č. 276, s. 1.

⁷⁹ Sígl, Miroslav. *Události totality, svobody a demokracie*. Praha: Akcent, 2010, s. 227.

⁸⁰ Rudé právo. *Usnesení ÚV KSČ*. RP, 1989, r. 70, č. 278, s. 1.

sekretariátu ÚV KSČ a zvolil nové vedení strany.“ Miloše Jakeše ve funkci generálního tajemníka vystřídal Karel Urbánek. V důsledku aktivního tlaku se vzdali svých funkcí i další vysocí funkcionáři strany, např. nenáviděný Miroslav Štěpán.

Cílem představitelů Občanského fóra byla zprvu postupná přeměna politických poměrů, nikdo si nepředstavoval, že dojde k mocenskému zvratu tak náhle – v průběhu několika dní. „Protitotalitní „sametová“ revoluce byla uskutečňována za kulatým stolem. Toto řešení mělo i společenskou podporu. Nastoupit kurs nesmlouvavé a rychlé revoluce mohlo přece ohrozit i samu společnost, která byla dosud tím či oním způsobem a tou či onou mírou spjata s totalitním režimem.“⁸¹, tak na to pohlíží Jiří Doležal.

V souvislosti s nástupem nového vedení KSČ si nelze nepovšimnout i postupné obsahové proměny oficiálního stranického tisku. Nyní se na stránkách Rudého práva objevují zprávy o současných zasedáních a jednáních stranických orgánů s většinou ideologicky neutrálně vyznívajících titulky „*Další mimořádné zasedání ÚV KSČ*“, „*Ze zprávy předsednictva ÚV KSČ*“, „*Setkání delegace ÚV NF a vlády ČSSR se zástupci Občanského fóra*“, „*Politika pro lid a s lidem*“. Je tedy jasně vidět, jak se postupně proměňuje žurnalistický diskurs.

Pod tímto zorným úhlem stojí za pozornost článek ze 27. listopadu s mobilizačním titulkem *Neztrácejme čas! Jednejme!*⁸², který vychází vstříc celospolečenskému volání po zásadních změnách. Nenajdeme tu výrazy zastaralé ideologické veteše, naopak slovník se pročišťuje a získává neideologický tón: „*naléhavý a nezbytný krok*“, „*radikální a rozhodné kroky*“, „*obnova*“, „*zápas za pokrok, demokracii, humanistické ideály*“ atd. Explicitně se tady vyjadřuje podpora nového vedení i aktivit v základních organizacích KSČ: „*Aby sjezd naplnil svůj smysl, splnil očekávání, musí být demokratickým shromážděním, jež bude zobrazovat celou širokou škálu názorů, stanovisek a podnětů, které v těchto dnech tak hlasitě zaznívají ze základních organizací.*“

Následující den po proběhnutí nedělní generální stávky, 28. listopadu, byl otištěn článek *Jak dál?*⁸³, kterým redakce Rudého práva velmi pozitivně na generální stávku reaguje a najednou vyslovuje svou sympatii studentům, kteří stáli u zrodu zásadních společenské přeměny ve státě: „*Ale je třeba říci otevřeně, že v uplynulých dnech právě mládež a studenti prokázali nejen vysoké organizační schopnosti, ale i rozhodnost, schopnost srozumitelně*

⁸¹ Všetečka, J. a kol. Doležal, J. *Rok na náměstích. Československo 1989*. Praha: ACADEMIA, 1990, s. 85.

⁸² Rudé právo. *Neztrácejme čas! Jednejme!* RP, 1989, r. 70, č. 279, s. 1.

⁸³ Rudé právo. *Jak dál?* RP, 1989, r. 70, č. 280, s. 1.

vyjádřit svůj názor a stanovisko. Dokázali, že nejsou apolitičtí, že jsou schopni nadchnout se pro vše, co považují za důležité, se vším důrazem podstoupit zápas za věc, kterou vidí jako věc dobrou a spravedlivou.“ Otevřeně se zde nyní proklamuje nutnost demokratického vývoje, důraz na společenský dialog, na svobodu: „Revoluční poslání naší strany lze uskutečňovat jen uprostřed lidí, v širokém, otevřeném, nepodbízivém dialogu s nimi, se všemi poctivými lidmi, kteří nejsou zaslepeni, jimž leží na srdci prosperita a blaho této země.“

Ovšem představitelé Občanského fóra i česká a slovenská veřejnost byli stále nespokojeni i s ustavením nové vlády, v níž měli komunisté stále početní převahu. Opakovaně organizovali demonstrace a manifestace, vydávali nová prohlášení. Na počátku prosince situace dosáhla dalšího kritického vrcholu – prosincové prohlášení Občanského fóra přišlo s myšlenkou zrušení článku 4 Ústavy ČSSR, čímž byla odstraněna pasáž o vedoucí úloze KSČ. Požadavek provedení zásadních změn ve vládě byl pak splněn 10. prosince, na Den lidských práv, kdy počet nekomunistů v novém kabinetu dosáhl nadpoloviční většiny a Ladislava Adamce vystřídal na jeho čele Marián Čalfa.

Tato velmi viditelná změna vyvolala v zjiřené veřejnosti vlnu euforie. 10. prosince se na Václavském náměstí znovu schází velké shromáždění občanů iniciované představiteli Občanského fóra v čele s Václavem Havlem. Jiří Doležal vzpomíná: „Zaplněné Václavské náměstí nadšeně přivítalo Václava Havla, který zhodnotil celý vývoj Občanského fóra, jeho podíl na jednání o nové vládě a jeho stanovisko k jednotlivým členům kabinetu. Už sám fakt, že ji nazval vládou národního porozumění, signalizoval úspěšné završení neobyčejně složitých jednání.“⁸⁴ Další potěšující zprávou pro davu na Václavském náměstí byla abdikace Gustáva Husáka z funkce prezidenta republiky.

Pojmy „vláda národního porozumění“ a „kulatý stůl“ se staly nejfrekventovanějšími výrazy těchto dní. Následující den po Husákově abdikaci se na stránkách Rudého práva objevovaly články s titulky jako např. *Vláda národního porozumění, Co očekáváme od vlády, Kulatý stůl* atd. Autor článku *Co očekáváme od vlády*⁸⁵ vyjadřuje svůj pozitivní postoj k novým poměrům: „*Vláda národního porozumění se stala skutečností. Definitivně ji prověří život. Ale už dnes lze říci: celá společnost k ní vzhlíží s vírou, že tím končí období vládní krize a že nastávají dny a měsíce usilovné práce federální vlády, směřující k odstranění krizových jevů.*“

⁸⁴ Vřetečka, J. a kol. Doležal, J. Praha: ACADEMIA, 1990, s. 86.

⁸⁵ Lipavský, J. *Co očekáváme od vlády?* RP, 1989, r. 70, č. 291, s. 1.

Po všech jednáních za „kulatým stolem“, po studentských demonstracích, odstupuje pod vlivem zásadních politických změn 28. prosince dosavadní předseda Federálního shromáždění Alois Indra, symbol zrádcovského jednání v srpnu 1968. Do čela parlamentu nastupuje Alexandr Dubček, vracející se tak do své poslední vysoké funkce, kterou zastával až do svého nuceného odchodu z nejvyšších pater politiky na podzim 1969. O den později je šokujícím jednomyslným hlasováním nereformovaným komunistickým parlamentem zvolen v tu chvíli jediný kandidát Václav Havel za prezidenta ČSSR. Vraťme se ještě naposledy k záznamům dění těchto dní, jak je Miroslav Sígl zachytil ve svých poznámkách: „K volbě prezidenta republiky se sešli poslanci nejvyššího zákonodárného a zastupitelského sboru ČSSR ve Vladislavském sále Pražského hradu. Jediným kandidátem, na němž se shodli představitelé politických stran, Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí při jednání u kulatého stolu 22. prosince, je spisovatel a dramatik Václav Havel. Poprvé po 41 letech byl do funkce hlavy státu navržen reprezentant širokého proudu politických sil – nekomunista, bojovník za dodržování lidských a občanských práv, demokracii, svobodu a pravdu. Heslo spojené s jeho jménem „*Pravda a láska zvítězí nad lží a nenávistí*“ charakterizuje dění uplynulých šesti týdnů, které se do historie Československa již zapsaly jako pokojná, něžná či sametová revoluce. Lidové hnutí odvážným vystoupením studentů a mládeže při událostech vzpomínkových oslav 17. listopadu, získalo ve světě mimořádný obdiv, vysoké uznání a autoritu.“⁸⁶

Redakce Rudého práva hned následující den, den před Silvestrem, na titulní staně zveřejnila rozsáhlé zpravodajství – *Federální shromáždění zvolilo hlavu státu. Václav Havel prezidentem ČSSR.*⁸⁷ Nový kandidát, který ještě před pár týdny byl považován za hlavního představitele tzv. protistátních živelů, je nyní „*nejvýznamnějším představitelem zápasu o mravnost demokratické politiky*“. RP poprvé přináší ucelenou informaci o Havlově osobnosti, uznává jeho zásluhy: „*stal se jedním z architektů nových demokratických vztahů*“, „*je tvůrčí umělec, který obohacoval pokladnici kultury našich národů a proslavil jejich talent v zahraničí*“, „*je občanem naší země s největší mezinárodní autoritou*“.

S ustavením nových politických poměrů Rudé právo radikálně změnilo svůj profil i rétoriku. Články a jiné redakční projevy jsou nyní plné pojmů „*pokrok*“, „*demokracie*“, „*rozvoj*“, „*politický pluralismus*“, „*společnost vpravdě socialistická*“ atd. Autor článku *K volbě*⁸⁸ s nadšením píše o velkých proměnách československé společnosti pod novým

⁸⁶ Sígl, M. *Události totality, svobody a demokracie*. Praha: Akcent, 2010, s. 322.

⁸⁷ Rudé právo. *Václav Havel prezidentem ČSSR*. RP, 1989, r. 70, č. 307.

⁸⁸ Jelínek, M. *K volbě*. RP, 1989, r. 70, č. 307, s. 1.

vedením Václava Havla: „Pan prezident často hovoří o lásce, spravedlnosti, o odporu k nenávisti a k pomstychtivosti. Je důrazným obhájcem individuálních práv. Vždy tolerantnost, schopnost porozumět druhému, hájit jeho práva jako vlastní – to jsou neodmyslitelné atributy demokracie. Věříme, že vlivem své osobnosti i autoritou nejvyšší státní funkce, kterou zastává, je zaštití.“

Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo podat souhrn společensko-politického vývoje Československa v letech 1948 – 88 a zejména v poslední fázi totalitního režimu, v převratném roce 1989 a přiblížit odraz dění oné doby na stránkách deníku Rudé právo. Byly použity dva přístupy. První se zakládal na využití historických studií a deníkových záznamů a zápisů současníků. Druhý přístup spočíval v analýze a interpretaci příspěvků otištěných ve stranickém tiskovém orgánu Rudé právo. Při porovnávání faktů o politickém dění v průběhu roku 1989 a odrazu událostí na stránkách deníku jasně vyvstává povaha ideologicky exponovaného diskurzu na sklonku totalitního režimu.

Rok 1989 je skutečným mezníkem v dějinách Československa. Během celého roku bylo cítit veliké pnutí ani ne tak ve vedoucích orgánech KSČ, ale v širokých společenských vrstvách. Od února roku 1948 byl společenský život po většinu totalitní doby pod masivním ideologickým dohledem komunistické strany. Více než čtyřicet let minulý režim pomocí tisku (a Rudé právo je toho nejvýmluvnějším dokladem) denně ovlivňoval a manipuloval celou společnost. Ani v roce 1989 neztrácela „rudoprávní“ rétorika silně propagandistický ráz vyzdvihující kvality reálného socialismu a zásluhy vrcholných i níže postavených představitelů komunistické moci. V téměř všech příspěvcích Rudého práva lze i v posledním roce totality pozorovat vysokou frekvenci příznačného dobového lexikonu, viz např. „*všestranný rozvoj*“, „*klid a pořádek*“, „*poctivá práce*“, „*poctiví občané*“, „*pracující člověk*“, „*kolektiv*“, „*vysoce rozvinutá země*“

Při zachycení dění roku 1989 jsem sledovala zejména klíčové momenty onoho roku, které vyvolávaly negativní reakci státního vedení Československa. Názorným příkladem bylo opět zaměření příspěvků Rudého práva, kde se objevovaly útočně agresivní charakteristiky představitelů občanských iniciativ: „*několik skupin protistátních živlů*“, „*odpadlík*“, „*provokační akce*“, „*ztroskotanci*“, „*křiklouni*“ apod. Součástí ideologického diskurzu článků Rudého práva bylo také použití hesel a mobilizačních zvolání, jejichž cílem bylo vyvolat u čtenářů zdání jednoty společnosti, poukázat na jednotu občanské vůle pracovat, jednat a respektovat svoji zemi: „*Neztrácejme čas! Jednejme!*“

V závěru práce nastiňuji společensko-politickou situaci v Československu v posledních týdnech totalitního režimu, zejména události kolem listopadového převratu a následující zásadní politické a společenské změny v prosinci roku 1989. Konstatovala jsem v této souvislosti také zásadní proměnu v diskurzu Rudého práva.

Seznam užívané literatury

IV. sjezd Svazu československých spisovatelů. /Protokol/. Praha 27. – 29. června 1967. Praha: Československý spisovatel, 1968. 1. vyd.

Čermák, F., Cvrček, V., Schmidtová, V: Slovník komunistické totality. 3. svázek Praha: NLN, 2010. ISBN 978-80-7422-060-9 304

Císař, Č: Člověk a politik. Kniha vzpomínek a úvah. 1. vyd. Praha: ETC Publishing, 1998. ISBN 80-86006-59-X

Dvořáková, V., Kunc, J: O přechodech k demokracii. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1994. ISBN 80-901424-8-6

Fidelius, P: Řeč komunistické moci. 2. svázek edice Paprsek. Praha: Triáda, 1998. ISBN 80-86138-03-8

Kaplan, K: Československo v letech 1967 – 1969. 4. část. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993. ISBN 80-04-26142-6

Pichart, P: Devětaosmdesátý. Vzpomínky a přemýšlení. Krédo. 1. vyd. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1774-1

Pullmann, M: Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu. 1. vyd. Praha: Scriptorium, 2011. ISBN 978-80-87271-31-5

Röhrich, A: Ideologie, jazyky, texty. Analýza a interpretace textů Rudého práva z roku 1953 a 1975 a Práva z roku 1997. Liberec: Bor, 2008. ISBN 978-80-86807-96-6

Sígl, M. Události totality, svobody a demokracie (1989 – 1990). 1. vyd. Třebíč: Akcent, 2010. ISBN 978-80-7268-753-4

Šimečka, M: Konec nehybnosti. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 1990. ISBN 80-7106-001-1

Všetečka, J. a kol. Doležal, J: Rok na náměstích. Československo 1989. 1. vyd. Praha: Academia, 1990. ISBN 80-200-0291-X

Vykoukal, J., Litera, B., Tejchman, M: Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2000. ISBN 80-85983-82-6